

ТўРА
СУЛАЙМОН

Досмон

ЖАҲОНҒАШТА

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
БАДИИЙ АДАБИЕТ НАШРИЯТИ
Тошкент — 1970

Тўра Сулаймон адабиётимизнинг халқ достончилиги йўлини тутиб, бешиларимиз услубини давом эттираётган ва бугунги кун, бугунги мавзунини халқ достончилиги йўлида изчил олиб бораётган шоир.

«Жаҳонгашта» ҳам ўзбек халқининг уруш йиллари ҳаётидан олинган, севги, садоқат, она-Ватанга меҳр ифодаси достонидир. Шоир бу достонда даҳшатли уруш инсонлар тақдирига қанчалик фожиали таъсир қилишини одамлар тақдири орқали кўрсатиб беради.

НОМАЛАР, ҲАНГОМАЛАР

Омон-омон бўлиб, одил замон бўлиб, кўп-
нинг кўзидан нам, кўксидан алам аригунча бўл-
ай, йироқ гўшаларда бўлиб ўтганидай, Қўш-
амғали томонларда ҳам қизиқ бир номалар,
зундан-узун ҳангомалар, эртакка ўхшаш за-
монлар бўлиб ўтди...

Овул оқсоқоли авом бўлса ҳам, кўҳна ки-
бларда айтилганига амал қилиб, бир томони
ртдаги етар-етмасликни кўкайдан ўтказиб,
аслаҳат оши кунни узоқ-яқиндан келган қавми
ариндошларига, қишлоқ аҳлига:

— Бугун кўноғи, тонг отса тўйи билан уло-
т, сўнгги кунни тарқаса, таронаси қилиб ўтир-
аймиз. Йиққан-терганимиз, топган-таянгани-
миз йўқ эмас, бор, шукур. Бироқ зонг қандай,
амон қандай. Замон сенга боқмаса, сен замон-
боқ. Катта тўй бўлса қочмас, ўлмасак замон
ам тинчир. Сой тўла самани, қир тўла қўйи
рларнинг аҳволини ҳам кўрармиз, бўйни
гонларнинг елка томири узилиб, шоҳи гадо
робар ҳам бўлар. Сўнг худо хоҳласа, айш-
ирати билан, ўйин-кулги, маишати билан тўй-

лар ҳам қилармиз, дейишига қарамай, тўй кў
ўз оқсоқолларининг юз хотирини қилиб келг
ҳам келди, келмаган ҳам келди.

Кўпқари бўлмаслигига кўзи етган узо
яқиндан келган отбоз билан чавандозлар т
эгасини хасисликда айблаб деётир:

— Бир чуқум ошни худойили жойдан ж
ейди-да киши. Кўпқариси бўлмаган суннат
йи ҳам тўйми? Яна кимнинг тўйи — ўтоғасини
тўйи. Бу одамнинг феъли кетганга ўхшай.
Шунчалик ҳоли бор экан, не қилади жалойи
жар солиб...

Бу гап ўтоғасининг қулоғига етиб, ўрин
ўринсиз таъналар суяк-суягидан ўтиб:

(Орду армонсиз ўтгандан ному нишон
... киши. Мол кетса кетсин, орийат кетмас
... киши бош дасак бўлмайдиганга ўхш
... киши келди. Чортоқда гоҳи ул
... киши ташлаб турган бир мўйсафид бу
... киши олти ойлик тана ташлаб, ишнинг кат
... киши энди бошлаб, деди:

— Бориши қўшхўкиз, келиши ясатиғлик
Оти билан кучига ишонганнинг ҳалоли бўл
Гирромлик қилган — тошбўрон, бузуқлик
ган — беомон, фириб ишлатган — беимон.

Ҳадегандаёқ талатўп бўлиб от қайси, о
қайси, бой қайси, бой қадам қайси ажрата
май қолди киши.

Одил полвон отини тўдага солса қуруқ чиқ-
қайдиган рисоладаги чавандозлардан эди. Би-
н марта солимга илинолмай қолса, ҳафталаб
рига келолмас эди.

Ғойибназар полвон эса беш вақт намозини
зо қилса қилар эди, Кўкбўз тарбиясини кан-
қилмас эди, улоқ бўлса бас, қишлоқма-қиш-
қ кезиб, ҳафталаб, ойлаб уйига келмас эди.

Улоқ унда кетса бас, деган чавандозлар
м:

— Ғойибназарнинг бети курсин, бесўнақай
лбати курсин,— деб орқасидан от солмас эди.
қимлашиб тортишганлар ҳам уни жойидан
згата олмас эди.

Одил полвон беҳуда абгор бўлишига кўзи
иб, Оқбўзга уч-тўрт аччиқ қамчи тортиб, қаҳ-
ни ўтказиб, шамолдай изиллатиб, Ғойибна-
р полвонга шу сўзларни айтиб бераётган
йи:

Болаликдан кўзи-қўйдаи эш бўлдик,
Бора-бора тенгқур бўлдик, хеш бўлдик,
Тенгсизларга мунқир бўлмай пеш бўлдик,
Олғирликда сордай сергак қуш бўлдик.

Тайрилмасин минган отинг туёғи,
Эсга солар ажаб Ғирни сиёғи,
Ажратади душман дўстни қулоғи,
Жонивор Кўкбўзинг йилқи буроғи.

Танангда куч кучга энган норчалик
Усган жойинг уч ёғочлик ерчалик.
Кўнглингнинг оқлиги лайлакқорчалик,
Қичама отингни дўстим унчалик.

Талашганим сенинг билан ормиди?
Моли дунёмиди, кимхоб, зармиди?
Кўзимизга бу кенг дунё тормиди?
Е кўнглинда бирон кекинг бормиди?

Богимизда ўсар гул билан гунча,
Бири қизмисан қиз, бири ўғилча.
Шаштингдан қайт, юлдуз кўзлама унча
Қариндош бўлайлик ўла-ўлгунча.

Ғойибназар полвон:

— Ҳо баччагар, Одил ёмон жойдан тутди
Болаларимиз ҳали ёш эди, кўзи очилмаган н
расида эди. Суяги қотганча ҳали неча ўзгар
либ, неча турланади. Тенг тенги билан, тега
қопи билан. Ҳар нарса ўз ярашиги, кели ҳа
келисопи билан. Қиз бўй етиб, ўғил эр ети
ақлу ҳушини йиғиштириб олгандан сўнг тўтиқ
боласидай огиз-бурун ялашиб кета берса х
хўп. Йўқ, агар бири қинқайиб, бири шикрай
турса ундан қийини йўқ. Бундайларнинг не
вини кўриб келяпмиз. Хўп десам, мардлик бу
са йўқ десам, номардлик бўлса. Кел, энди
нима бўлса ҳам пешанадаги-да, деб қарчиға

дай қайрилиб, қумой қушдай бурилиб, отининг
жиловини тортиб, тизгинини бўшатиб, Одил
полвонга улоқни бера туриб деди:

Дам сайин емирилар тоғларнинг тоши,
Тошдан қаттиқ бўлар одамзод боши.
Тилагинг мустажоб: Ҳазрати Хизр
Шу икки гўдакнинг бўлсин йўлдоши.

Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат. Гапдан
гап, гулзордан алаф. Тўй ўтишга ўтди. Узоқ-
дан келганлар кетди. Икки ўртада икки пол-
воннинг қуда-андалик бўлгани қолди. Орада
бор товоғим, кел товоғим, борди-келди қилма-
санг, ўртада син товоғим бошланиб, икки то-
моннинг ҳам кўнгли ёздай бўлса, топганлари
ўртага ташланиб; йўқ, агар ансур пиёздай бўл-
са хотин-халажларнинг кўзи ёшланиб, қўйинг-
чи, бирда қут, бирда беқут бўлиб, қулоқлари
гўяндалик¹ бўлгани қолди.

Ғойибназар полвоннинг бойвуччаси кўркам-
ликда гулдай, тўкисликда сунбулдай, лафзи
булбулдай, сочлари мажнунтолдай, юз-қоши
ҳилолдай, беғуборликда зилолдай, худди соҳиб-
жамолдай бўлсин, ҳар ишга кўзли бўлсин, ўзи
бир сўзли бўлсин, деб қизининг отини Ойбаҳор
қўйган эди. Одил полвон ҳам дев қоматли бўл-

¹ Гўяндалик — гурбатга яқин демоқчи бўлади.

син, бахтли, омадли бўлсин, қарчигаъ келбатли бўлсин, Юсуф сумбатли бўлсин, толдай сояли бўлсин, қорли, қояли бўлсин, сўзи маъноли бўлсин, ўзи санали бўлсин, эр деса эрдай бўлсин, чирпинган шердай бўлсин деб ўғлининг исмини Отақул қўйиб эди.

Ойбаҳор қизмисан қиздай бўлиб тенги ёруғ юлдуздай бўлиб ўса берди. Қирда битган лададай қирмизи пиёладай бўлиб ўса берди. Сутдай тиниқ бўлиб ўса берди. Сувдай синиқ бўлиб ўса берди. Гулдай очилиб ўса берди, бодомдай сочилиб ўса берди.

Бола бошидан маълум, бургут қарашидан маълум. Отақул ҳам оладиган қушдай қаҳрланса қора совуқ қишдай, ҳар мушти ҳарсанг тошдай бўлиб ўса берди.

Қуда-андалик жойингдан қулунли биянгни аяма, дегандек, куёв томонидан улуғ айём кунлари қиз томонга товоқ-товоқ бўғирсоқ устида ласи билан, ё бўлмаса қаймоққа пишган қатлама устида атласи билан, қизнинг отасига оқлиқ, онасига қуроқлик юборилади. Қуда-андалар борди-келдини қуюқ қилишиб тура берсин, қут кўнгилни беқут қиладиган эндиги гапни бирикки бузғуннинг фисқи фасодига учган қишлоқнинг бақироқ чолларидан эшитинг.

Одил полвон отасига ош бермади, бир бало берди. Номард ҳам ошингни ейди, ҳам бошинг-

ни, Худодан ўлимнингни тиласа тилайди, камонингни тиламайди.

Ошдан сўнг азон айтилиб, кетидан хуфтон намози ўқилиб, намоздан сўнг Мадали махсум билан алифни калтак, мимни ғалтак деб тушунадиган авом, художўй чоллар чорданани қайта қуриб, алламаҳалгача китобхонлик бўлди.

Ўтирганларни симобдай суюлтириб, қўрғошиндай эритган махсум аста-секин муддаога кўчди.

— Ё ёлгончи дунёнинг пешаси ол биландир, олин кўриб қувонма, таги завол биландир, деган замонлар келди, азизлар...

Одйл полвон ҳангаманинг нима тўғрисида бораётганини сезмай оғзи анграйиб, бурни танграйиб қулоғи шенграйиб бирига нима тушунса, қолганига ғирт тушунмай ўтира берди.

Қолганлари махсумнинг гапини маъқуллаб, ҳар таъбирини жоиз бўлса, бўлмаса авлиёдай қўллаб, бири мастликдан, бири пастликдан, бири эса қўланса гапларга чидаалмсаликдан дегир:

— Худо хоҳласа деб айтайин, дини исломнинг туби — берк. Оқ байроғимиз омон бўлса, музофотимиз оёқ ости бўлмас, иншоолло...

— Лайлонинг томига чиқсам ғозлари ғавго қилур.

Эрлари уйда туриб, хотини савдо қилур.

— Ҳалол-ҳаром қўшилиб, оёқлар бош, бошлар оёқ бўлгандан сўнг гўр бўлармиди?

— Утириб эдим ғамсиз, ҳамсоям келди иштонсиз. Бунақанги бало ташвишлар қаёқдан қараб турган эди. Гапнинг индаллоси — бизга коллектив керак эмас деса, Шўронинг қўлидан нима келарди? Қилмиш-қидирмиш. Сийлаганни сигир билмас, сийлаганни гунажин. Садағанг кетай кўпчилик бир сийлади, икки сийлади, бир кечирди, икки кечирди. Ҳалиги одамлар қийшиқлигини, қинғирлигини қўя бермагандан сўнг ўн-ўн беш батрак бир бўлиб, ҳамфикр, ҳамсир бўлиб белгили маҳкамага шундай деб ариза битди.

— Уч бўлинган илоннинг касраткича холи бор. Ақлга — ишорат, нодонга — қалтак. Ишорат қилдик, бўлмади, ҳайфсан бердик, бўлмади. Оқибатда колхоз омборига ўт қўйган ҳам, ҳосилотга пичоқ олиб ўқталган ҳам, душман тегирмонига сув қуяётган ҳам мана шулар:

1. Мадали махсум — ғирт миллатчи.
2. Сайдғани мулла — тесқари ташвиқотчи.
3. Асадулла бойвачча — Бекжўра бойнинг боласи.
4. Эшқозоқ Нурали боласи — учига чиққан оғмачи.
5. Жумон қирғиз — якка хўжалик тарафдори.

6. Абдурасул Эргаш ўглининг, колхозга киргандан кўра Овғонга¹ ўтиб кетаман деганини ўз қулоғимиз билан эшитганмиз.

7. Қаршибой қийшиқ, сен ҳам болшовойнинг бирисан-да, деб Алексей деган ўриснинг хотинини булғаб, қизини горат қилди, ўзини ҳақорат қилди.

8. Одил полвоннинг кимлигини билиб бўлмайди, дўстга ҳам, душманга ҳам дастурхоничиқ. Яқинда солдатлар томонидан отилган Хайдар босмачи туғишган жияни бўлади. Отасидан қолган олти хонали уйини колхозга ўтказишдан бош тортди...

Мана шу кишиларга Шўро ҳукуматининг кучини кўрсатиб қўйишларингизни сўраймиз.

Яхшининг шарофати — ёмонинг касофати. Боя айтганимиздай, Одил полвоннинг кўпга берган оши ўзига балою қазо бўлиб тармашди. Бир оқшомда ҳалиги хатга тушганнинг бари ер ютгандай гойиб бўлди. Одил полвон эса қулоқ деб топилди. Қорақишлоқ район халқ судига ярим йилча қатнаб, сўроқ бериб юрди. Ахири «Одил полвон Омонов қулоқ эмас» деган оқ қоғозини олиб оқланиб, суднинг одил ҳукмидан боши осмонга етди. Бироқ худди биров мана қулоқнинг юришини қара, деяётгандай.

¹ Овғон — Афғонистон.

кўча-кўйда юришдан уялиб, ҳалиги ёзиб берганлардан дили оғриб, ўкиниб, икки ёлгон бир қасам, тухмат ҳам эви билан, қулоқ бўлиб қўра-қўра қўйим, уюр-уюр йилқим, боғловда турган биям, карвон-карвон туям бормиди, дея сўкиниб юрди. Тани бошқа дард билмас. Уртадан бир ҳолис киши чиқиб «А, бунинг нимаси қулоқ дейишга ярамади-я кўнгил учун, каби гиналарини қилиб, бу ердан кўчмакка шайланиб, минг дарди ичида ўйланиб, беш-олти отадош оғайниларига гап солиб турган жойи:

Субҳидамда учиб ўтган ғозмиди?

Ғозни қувган лочинмиди, бозмиди?

Ёзигим не, гуноҳим не билмадим,

Биз шўрликка бу кунлар ҳам озмиди?

Мен кетарман бу ерлардан бош олиб,

Мусофирдай кўзларимга ёш олиб,

Қиндик қоним томган ерни тарк этиб,

Ирим учун чимдим тупроқ, тош олиб.

Бугун-эрта бизга хайр-хўш энди.

Кулба-хона бу масканлар бўш энди.

Биздан ўтган бўлса рози бўлинглар.

Тақдирда не бўлса кўрар бош энди.

Одил полвоннинг «Мен кетарман бу ерлардан бош олиб» деган гапи оғайниларига оғир

ботиб, бир хиллари кўзига ёш олиб, бири билимдонсиниб, бири доносиниб деётир:

— Бош ёрилса, бўрк ичида, қўл синса, енг ичида. Сиртлон сирини бермас, бўри кўзининг қирини.

— Араб йиқилса олдига, эрон йиқилса энишга. Мард худодан кўради, номард йўлдошдан. Сенинг бу ишинг номардликка ётади. Суднинг одиллик қилиб оқлаганига шукур қил.

— Ҳар ким ўзи эккан дарахти остида ўзи соялансин. Ҳовли-жойинг ҳам чарбоғинг ҳам, отадан қолган арзимас мулкинг ҳам ўзингга буюрсин. Бургага аччиқ қилиб кўрпага ўт қўйма.

— Ўша батрақларни ёзиб берганида ҳам жон бор. Бўлмаса ўша махсумни «кучала еган ерингга бориб кучан» деб ҳайдаб чиқмайсанми уйингдан. Ҳалиям бола-чақангни бахти бор экан шунчалик омон қолдинг.

Одил пўлвон тишини тишига қўйиб, қош-қовоғини уюб, бир хил тиканакли гапга ичидан қўйиб, гоҳо шайтонга ҳай бериб, мушт ўқталлишдан салкам ўзини тийиб деди:

— Отадан олтов бўлсанг ватанингга ёлғизсан. Ҳали бировга оғирлигимиз тушиб, ўлигимизни ортганимизча йўқ, шукур. Яхши отдан йиқилса ёмон таъначи. Сизларнинг гапларингиз «Сигсаям бер беш танга, сигмасаям бер

«беш танга» деганга ўхшаяпти. Ишим судга, молим хатловга тушган кунлари ақл ўргатадиган одамни кўрмадим. Мен ёзиб берган одамлардан кўра томошабинлардан хафаман. Ўз отасини танимай, насиҳатини тингламай босмачи бўлиб кетган жиян учун тога худога не ёзди? Ким уйига келган одамни «сен беҳуда сўйладинг» деб кўчага ҳайдаб чиқади? Отасидан қолган меросни ким кўчага ташлаб қўйибди? Ҳалиям керак бўлса бор будини колхозга ўтказиб, бошим оққан томонга кетсам, мени биров уришадими? Туп деган туприк, қайтиб ютсанг макруҳ. Кўчаман дедим, кўчаман. Эр ўлмаи ризқиси камимас. Кунимиз тўлароқ ўтмаса, силароқ ўтар. Яқинда ўтириб тишлашгандан кўра, узоқда ўтириб кишнашган маъқул. Қайтам иззатли-эътиборли бўласан киши.

Альамон, Одил полвон элни ётқизиб, ойни ботқизиб, кўчмакка талаб айлаб, бойвуччаси келинига аталган тоза буюмларини сандиққа тахини бузмай жойлаб ётир. Овози дўриллаб, йигитлиги белги бера бошлаган Отақул эшак-уловини тахт қилиб, ота амрини бажо келтириб, ўзбекнинг кўчига йўлиқма, дегандай ҳали унга чопади, ҳали бунга.

Ҳадемай тун ҳам оғиб, субҳи содиқ бўлиб, Одил полвон бола-чақаси билан қовзаниб, дўстга хор, душманга зор, номардга муҳтож

қилма, дея кўч-кўронини ортиб, қудаларининг:
«Бекор қилдингиз, полвон, ҳалиям бўлса қо-
линг», дейишларига қулоқ солмай, кўнгиллари-
ни қабратиб, қўни-қўшнилариини йиғлатиб, фо-
тиҳасини олиб, йўлга тушди ирғалиб...

Жондай ота юртин ортда қолдириб,
Бировни йиғлатиб, бирни кулдириб,
Дарё кечиб, довон ошиб боради.
Олд томон интилиб, шошиб боради.
Кетда қолди кўркам қорли тоғлари,
Чорбоғлари, боғи шамол боғлари,
Қайда энди булоқ-чашма сувлари,
Сўнаlining сохир кўз оҳулари,
Жайра, жайрон, олқор, ёнут овлари,
Овчиликнинг сирга бой далғовлари!

Отақул ҳам энди тушди нолишга,
Дилисиёҳ ақли етмай бул ишга.

Лайлак келди, ёз бўлди,
Қаноти қоғоз бўлди.
Сўна дориб молларга
Эчкилар бўғоз бўлди...

Бу қўшиқ ҳам қолди белдан нарида,
«Қирққиз»нинг қирида, бодомворида.
Бола хаёлида нелар кечмайди,
Бола мастлик чоғи дилдан ўчмайди!

Бодомбека борар қовоғин осиб,
Баъзида тўнқиллаб, баъзида сасиб.
Бизни тортди қаерларнинг тузи, деб
Қорасовуқ қиши, нобоп ёзи, деб

То тушгача булар неча бел ошди,
Неча қишлоқ, неча овул, эл ошди.
Қоқ пешинда Қоратошни қоралаб,
Қиялидан ўтиб, Чурхни оралаб,
Омон-эсон чиқди араиғ Тангидан.
Хавф-хатарсиз иши келиб ўнгидан.
Тоғ кўрмаган кўрса дейди, аломат,
Ана сенга ҳикмат, ана каромат.
Паноҳингда ўзинг асра ё раббий,
Ўзинг яратгансан, ўзинг мураббий...
Болли ўроқ бўлди қўниш жойлари,
Хиёл тинчиб, оҳу зори, войлари.
Қора қумғон ишга тушди варақлаб,
Оймома ҳам чақиб берди чарақлаб.
Кечки овқат қотган-қутган нон бўлди,
Нон устида тўнгмой дилижон бўлди.
Тан яйратар экан оби ҳавоси,
Ёт туюлар хиёл ери, самоси.
Чўққиларда айни кўклам кўчкани.
Чағатда кўрасиз қўю эчкини.
Сарманзилда эса баҳор ташвиши,
Дон-дун сеймоқ билан машғул ҳар киши.
Бу жойларда меҳнат қилган дол қолмас,

Кузак яхши келса сўзсиз зор велмас.
Кунчиқишда эли бойли Зоминдир,
Бундан униб-ўсмоқ ҳеч бегумондир.
Шимол юрсанг чиқар чўлнинг каттаси
«Тошкент—Термиз» деган йўлнинг каттаси.

Узоқ бўлса ҳам йўл яхши. Йўли яқиннинг манзили яқин. Одил полвон бу поёни йўқ чўлда неча бор кезиб, неча бор йўловчи бўлган. У юриш билан бу юришнинг фарқи бор. Илгари салмаслик, кўпқарибозлик этиб, чиллага кирган пордай, кўнгли ҳам лозордай бўлиб юрган бўлса, бу гал «Сичқон инига сифмайди, думига галвир боғлайди» тарзида бўлиб юрибди. Илгари у томони Ховос, бу томони Ёйилма бўйлаб тўп-тўп отлилар билан санғиб ё тулки ови, ё тулон ови билан машғул бўлиб, ё бўйдоқлик чоғлари эса ё қизталаб, ё қимизталаб бўлиб юрган бўлса, бу гал бошига иш тушган киши бўлиб юрибди. Хўрозлар қичқириб, тонг гира-шира ёришган маҳалда булар яна Болли-ўроқни тарк этиб, кун найза бўйи кўтарилганида Ламакинни оралаб, темир йўлни қирқиб ўта берди. Булар йўлни шу тортгандан тортиб, оёқларини қавартиб, кун тушликдан оққанда «Янгиобод» қишлоғига яқинлашиб, полвоннинг бир фарғоналик ошнасиникига кўниб, ҳовлисини қий-чувга тўлдирди. Янгиобод-

ликлар — на бойликнинг кетидан қувган одамлар, на ортиқча хотамтойликнинг. Овуллари-нинг номига яраша ерлари ҳам янги, одамлари ҳам. Бу ерда сеники-меники, сен кичик, мен катта, сенинг насли насабинг паст, мен эътиборли, албатта, деган гапнинг ўзи йўқ. Ер ҳам барчага баробар, сув ҳам. Кенес каналининг суви лопиллаб ёнгиналаридан оқиб турибди. Қолхозларининг иши ривож устида. Одамлари Туркистоннинг ҳар гўша, ҳар қишлоғидан: Тошкентдан Талъат тилмоч, Чиноздан Чинмирза, Қовунчидан Қобил дев, Намангандан Назарали, Марғилондан Матюсуф, Қўқондон Қодир калла, Сурхондан Сулаймон, Самарқанддан Самандар, Уроқлидан Усарқул, Сўлоқлидан Санақул...

Ҳар тўқисда бир айб. Яхшининг ёмони бўлади, ҳар нарсанинг ўз кушандаси — беомони бўлади. Кеч кириши билан чор атрофда чиябўрилларнинг машмашаси, чиркай-пашша томошаси, тулки хархашаси этдан ўтиб, суякка етган. Булар — ҳали чўлда одамнинг камлигидан, ернинг ё тўқай ё сернамлигидан. Ўтганлар, уйинг тутун бўлса ҳам бағринг бутун бўлсин, деган. Не бўлса бўлсин, тўрт кўзинг тугал бўлиб, бағрингдан шамол эсиб турса бўлгани. Шу тариқа Одил полвонлар бу ерга омон-эсон жойлашиб, қўни-қўшнилар билан огиз-бурун ялашиб, оқ-

млари гурунглашиб кун кетидан ой, ой кети-
олтой ўта берди. Ана энди Одил
полвоннинг ёдига кўнгли қолиб чиққан қишло-
тушиб, паришонхотир бўлиб, этлари увушиб,
қусида мўйинса мўйсафидлар билан қучоқ-
шиб кўришиб, тушида эшак кўрса—мурод,
кўрса—бузрукка, балик кўрса тўқликка,
кўрса—шўхликка, тўти кўрса—кўҳлик-
кўрса—йўқликка йўйиб юрди.

Бодомбека билан Отақул ҳам ё азон — чош-
қлик, ё кечлик тамадди чоғлари «ё уни со-
қидик, ё буни соғиндик, ё биз бормадик, ё
бизнинг бундалигимизни билиб, биронтаси кел-
ди» деган гапларни полвоннинг қулоғига қуя-
ган бўлди. Полвон ҳам бир куни Отақулга,
«буни девам, қани норим, қани шунқорим, қо-
н-қаламингизни олинг, энди араз урганнинг
ни тотли, қилиб юрмайлик, тоғдагиларга дара-
нимизни билдирайлик, деб шу мазмундаги дуо-
ни саломни айтиб турди, ўғлони битиб турди:

«Жондан азиз, шакардан ширин қудамиз
бойибназар полвонга, қудағайимиз Зумрад би-
нига етиб маълум бўлсинки, биз «Янгиобод»
далхозида тупроқдан ташқари яшаб турибмиз.
Ўрт кўзимиз тугал, бағримиз бутун. Сизлар-
ни соат сайин эсга олиб, дуойи жонларингиз-
ни бир оллодан тилаб турамиз. Бизнинг бунда
хазолимиз яхши. Экиннимиз ҳам, тикинимиз ҳам

пахта. Егулик-кийгуликдан камимиз йўқ. Чо совун сероб, мато мўл. Бу ёқларда гуручни қ доқлаб эмас, қоплаб олса бўлади. Ҳар кун еганимиз ош. Капиратувимиз олдимизда. То дагидай уч кунлаб бозор қилиб юрмаймиз. Б зоримиз Мирзачўл. Бу йилги дехқончиликда топганимизни бир йил ётиб еса бўлади. Бада латмиз. Келаси йил ҳукумат ҳозирги турга жойимизга раста-раста оқ уйлар тушириб б рармиш, деган гаплар бор. Қўштамғалида е турса Мирзачўлда бўрон кўтарилади, деган га афсона. Қайта қишнинг қаттиси у ёқда экан Мирзачўлда уч ой қиш, уч ой ёз, уч ой ба ҳор, уч ой куз. Қийинчилигимиз уч ой—жав зада жазирама иссиқ, саратонда сал салқин асадда худо сақласин... Утинимиз гўзапоя би лан жингил. У ёқдагидай жадди ойларида га зама-газа кезиб, ҳали учқат, ҳали арча, ҳам заранг излаб юрмаймиз. Эндиги гап тоғлард эрув бошланмай биздан ўтган бўлса кечириб келиб кетингизлар. Узларингиздан қоладига гап йўқ. Кўз кўрган қўни-қўшни, оғайни—жа моаларга биздан дуо айтингизлар».

Шу-шу Одил полвон қариндош-уруғлари би лан хатлашиб, хабарлашиб, бири бориб, бири келиб юрди.

— * —

ДОД УСТИГА МАЛОМАТ

Тойчоқлар от бўлиб, учганда қанот бўлиб, туқ бўлиб, мамлакат обод бўлиб, кўзилар бўлиб, қизлар моҳирўй бўлиб, минг нозу минг карашма билан келинчак деган номга ҳам бўлиб, хушсурат, хушрўй бўлди. Бири бахт топса, бири тахт топиб, бири ўтириб ўрнини топса, бир суханворлигидан куёвига ҳамфикр, ҳамўй бўлиб дорилпаноҳда неки яхшилиқ бўлса, рафлатда қолмай, даврини сура берди.

Ойбаҳор ҳам ёронгулдай беками кўст бўлиб шаклу шамойилда, сахт-сумбатда тўтидай тўкис бўлиб, тўш деганинг қордай, қомат деганинг гаранг тортилган тордай, қиз халқига хос жамки назокат бир ўзида бордай бўлиб бўйга бўлди. Отақул ҳам дордай, ғайборли, ҳайборли бордай йигит бўлиб, ота-бобосининг расмини қилиб, қора белбоғни қора кишимш билан новотга, оқ қанд билан парвардага, кунжут ҳолва билан тут майизга тўлдириб, чечасига кўнгиллик учун бир кийимлик тоза молдан, қайлиғига муаттар ҳидли атир билан камёб газмолдан, ушор билан мушқдан, ё булоқи, ё бухор сирға-

ларидан совға-салом олиб, чўлдан тоққа қатна
икки йилча куёвлаб юрди.

Тоғларда кўчки тугаб, кўкат тиззага урга
оғочлар танасига сув югурган кез. Тоғ унгура
лари майса билан қопланиб беткайларда турла
туман гуллар, лолалар ял-ял ёниб, мирзақу
тустовуқлар хиромон этиб, товланиб, машри
томондаги Хасан-Хусан¹ бу гўшага бир алом
файз бериб, етти ранг, етти кўринишда кўзи
олиб, барқутдай турланади. Соё бўйларида қ
лунлар ўйнаб, йилқилар гуриллаб кишнаб, да
бўйлари ажаб бир тусга кирган чоғ. Қўю кўз
ёчки-улоқлар у қир билан бу қирни туманда
қоплаб, тепса тебранмас бесаришта хотинларни
тана тўши ёзилиб бостирма деворига таппи-т
загини чаплаш билан банд. Қизлар ҳалганча
учишни, қизалоқлар ҳапкак билан толпопу
ўйнашни бошлаб, болачалар ирғишлаб, барча
нинг оғзи кўкка тегиб, қиз-келинлар ё ялп
сомса, ё қўзиқориндан қовурдоқ қилиб, кўзи
қўйлилар ё гилагай, ё қағаноқ қилиш бил
машғул. Югуриб-елишга уста икки-уч хот
куёвтўранинг хизматида.

Ҳар шеванинг ўз урф-одати бўлади. Энд
сиз билан биз қайни билан янганинг, келин б
лан куёвнинг майда-чуйда ишига, ирим-сир

¹ Хасан-Хусан — камалак.

² Ҳ а л г а н ч а к — аргимчоқ.

мига аралаша бермай то кун ботиб, ой чиққунча, қизиқнинг каттаси бошланиб, «Гул билан булбул йўлиққунча» Олатоғ атрофларини кўриб келсак. Бу тоғнинг мақтовлилигини кўриб келсак. Дара-тошни томоша қилдириш хизмати биздан бўлса, лола сайилининг гаштию дўстлар саргузашти, дегандай, тўйиб-тўйиб томоша қилмоқ сиздан бўлса.

Улфатинг дилкаш бўлса,
Маъқул, манзилкаш бўлса,
Ёринг жайрон табиат,
Қувноқ, ҳазилкаш бўлса.

Йўл бўлса, Олой бўлса,
Кўрганнинг Қумой бўлса.
Ёшликда кўрган куннинг
Бир куни бир ой бўлса.

Сўзни энди бас айлаб,
Нуқтага қиёс айлаб,
Сайримизни бошласак,
Гўшага ихлос айлаб.

Ўру қирни кезиб тинни яйратсак,
Зериксангиз дўмбирани сайратсак.
Болбулоқдан чиқар сувнинг тозаси,
Қониб ичса тилдан кетмас мазаси.
Ирмоқ сувин, дўстим, несин айтасиз!

Шўнғиб чиқинг, қушдай енгил тортасиз!
Энди кетдик, жилға томон, сой томон
Арна чиқса деманг, яна, қайтаман.
Калла ташланг магар тортса таъбингиз,
Қиз ўпгандай бўлар ташна лабингиз!
Хушласангиз олға кетдик зов сари.
Бошлайсизми, деманг яна ов сари.
Бу кўкатни берманқара дейдилар.
Шифоликда ноёб, сара, дейдилар.
У сиз кўрган эрманқара зап кўкат.
Бевақт келган балоларга даф кўкат.
Кийик ўтдан келар райҳон, ёр иси.
Зирк, олғидан ёмғир иси, қор иси.
Сиз тотумни матардан фарқ этингиз,
Мумиёга ўқдан олдин етингиз.
Заррасига зор кишилар бор балки.
Ёш жонимга оро кирдинг, дер балки...
Қанча олсак арзир ансур пиёздан,
Чор улфатга маъқул, манзур пиёздан.
Совға қилса арзир дўсту хешларга.
Ошноларга, мартабаси пешларга.

Кеч кириб, қоронғиталаш бўлганида янгалари Ойбаҳорни қўшни хонага бошлаб, ҳар йўл билан кўнглини хушлаб, банот кўйлақларини синига қараб кийдириб, баргак билан латифа, сирга билан тиллақошларини тақтириб, тошонага боқтириб ётир.

Тўйхонанинг тўрини чоллар эгаллаб, куёв билан келиннинг вакил оталари қалин, маҳр масаласида орани очиқ қилиб, тўй харажатларини чўтга солиб, сўйишга сўқимни лозим топиб, «оғалик оти»ни даъво қилувчи, йўқ деса тўйни бузувчи тентак олишларни ҳам тинчитиб турибди. Тўй бор ерга беш боласини етаклаб, олтинчисини орқалаб келувчи сатта беўхшов хотинлар, ўзини фариштаи покиза сановчи юқамечкай отинлар, куёвдан гап очилса оқшомни билан алаҳсираб чиқадиган қизлар, етти ўлчаб бир кесадиған ҳам синчи, ҳам дастурхончи аёллар, қадимдан қолган одатимиз, эркакларнинг биз билан иши бўлмасин, деб не маҳалгача ҳали «эшик очар», ҳали «игнасанчар», ҳали «кампир ўлди», ҳали «ойна кўрди», булар ҳам камлик қилгандай, ҳали «соч сийпатар», ҳали «ит ириллатар», сўнг «қиз яширди», «кимга оширди» ҳунарларини кўрсатиб, лабларига учуқ тошган қирқ кокилли Ойбаҳор билан бу оқшомни ийиққан олқордай бетоқат бўлиб кутган Отақулни жонидан безор қилиб ётди.

Хутба ўқилгандан сўнг куёв шаънига «тўққиз товоқ» тортилиб, қиз юзини очиш учун чанқовузда «куёв-куёв» куйи қайта-қайта сайратилиб, қиссагўй қизлар томонидан одамзоднинг кўнглини яшартирадиган «алёр»лар айтилиб, хушхўр, хуштам бўзалар сузилиб, дилдаги

черлар ёзилиб, қизни ўйин йўли билан куёвга тутиб бериш учун «пошшойи вазир» ўйнашиб, Отақул «пошшо», Ойбаҳор «гуноҳкор» бўлгандан сўнг, уларни холи тайлашиб, азонгача хайрлашиб, бирлари тўйхонада тунаса, бирлари ўйига боришга шошиб, бирлари «пойлоқчилик» қилиб, ҳазиллашиб ётди.

Шундай қилиб, бу оқшом маъшуқдан ноз бўлди, ошиқдан ниёз бўлди...

Қат-қатгина қатлама қалин бўлди, ёр-ёр.

Кеча юрган Ойбаҳор келин бўлди, ёр-ёр...

Тонг азонда «қуда зиёфатига» тайёргарлик кўрилиб, қарияларга қайлали ош, кўпчиликка кулчатой, қиз узатиб кетувчи иззатли аёлларга ё ажабсанда, ё палов, куёв дастурхонига қази билан қарта, чил қайнатмаси била бедана кабоб, қуйруқ бағир билан яхна гўшт, боз устига «куёв товоқ» билан тўш тортилиб, тўй баковули ҳам барчага баробар хизмат қилиб, тўй шубоғидан уй ичига тегишли олиб, ўзгалар ўз тайёргарлигини кўра берди. Охири ёшу кекса чувиллаб, оқ йўл тилаб, хотинлар йўл-йўлакай оғзига келган «ёр-ёр»ни айтиб, Ойбаҳорни узатиб бораётган жойи:

Йиғлама қиз, йиғлама, тўй сеники, ёр-ёр,
Остонаси олтиндан уй сеники, ёр-ёр.

Ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан, тўй қайда бор, ёр-ёр.
Бир яхшига бир ёмон, ҳар қайда бор, ёр-ёр.
Дарёга тош отманглар, ботар-кетар, ёр-ёр.
Узоққа қиз берманглар, олар кетар, ёр-ёр.
Узоққа қиз берганнинг рангги сариқ, ёр-ёр.
Кўзларидан ёш оқар, мисли ариқ, ёр-ёр.
Мисли ариқ мис бўлсин, сомон бўлсин, ёр-ёр.
Узоқ тушган Тўлғаной омон бўлсин, ёр-ёр.
Йироқ йўлни қанотли от босади, ёр-ёр,
Синамасдан тийганлар ўт босади, ёр-ёр.
Айта берсанг ҳоримай, ўлан кўпдир ёр-ёр.
Улан айтган тилингдан бир гал ўпдир, ёр-ёр.

«Келин тўйи кечаси»нинг катта «Янги обод»
да бўлиб, тўйхона ҳовлиси бола-бақрага тўлиб,
ёши ўндан ошиб, ўн бешга ёндошиб қолган
ўсмирлар келинчак йўлига боқон тутиш пайида.
Кўплар шошиб, йўлидан адашиб, дош қозон
учун чуқурлиги одам бўйи узоқ ўйилиб, тусоқ-
дан сўнг саккиз яшар серка сўйилиб, бир ёни-
да ўйин бошланиб, ногора устига қўшнай, си-
бизга устига сурнай, гижжак устига карнай
чалиниб, машшоқлар томонидан «Боғаро»лар
олиниб ётир. Бир ёнда бир тўда хотин «бет
очар» билан оворайи сарсон бўлиб, келин нон,
епқич бўлсин, деб Ойбаҳорнинг қўлини унга
ботириб, қозони ёғли, мўриси тутунли бўлсин
деб ўчоққа мой солиб ётир. Ол энди «салом»

«солди»га ҳам гал келиб, Ойбаҳорнинг икки
ёнидаги танглайи йўқ икки айтампоз бека
«салом солди»га ўтди:

- Уҳи-уҳи йўталган,
Обдастасин кўтарган,
Қайнатасига бир салом.
- Юз манглайи буришган,
Саксовулдай тиришган,
Қайнанасига бир салом.
- Ул тувдим деб керилган,
Нон ёпишга эринган,
Овсинига бир салом.
- Орқалаб ўтин ташиган,
Қиз кўрса бошин қашиган,
Қайнисига бир салом.
- Сувга тушган совундай,
Ичи пўла қовундай,
Қайнағасига бир салом.
- Оғзи боши ангушдай,
Кўрими каламушдай,
Янғасига бир салом.

Хуллас, Отақул ўғлон эса хотинли бўлиб,
айшини суриб, сувчилигини қилиб, Ойбаҳор
ҳам уй, ҳам дала юмушини тиндириб, уддабу-
фонлигини билдириб, «Пахтанинг ўзи оқ бўлса
ҳам, иши чатоқ бўлар экан» дея дугоналарини

кулдириб, чўлликлар билан эллашиб, сирдош-
бўлиб беллашиб юра берсин, йиғламоқни мо-
зор бошида кўр, дегандай, эндиги гапни Гит-
лер исмли безотдан эшитинг.

Утганлардан қолган «Ҳаддингдан ошсанг
мозор кез» деган гап бор. Ҳаддидан ошган худ-
бин одамдан бўлганлигини унутиб, тадбиридан
адашган худбин катта урушни бошлади. Темир-
чилар темирчилигини йиғиштириб, найза та-
рашлаб мамлакатда тўпу тўхпонлар ишга ту-
шиб замбараклар ўкириб, еру замин ларзага
келиб, юган топган от топмай, от топган айил
топмай қолди:

Сой бўйлаб, сайхон бўйлаб,
Шум хабар елаётир.
Ажал уруғин сочиб,
Очофат келаётир.
Кексалар нақл сўйлаб,
Мардликка ундаётир.
Мағрибдан чиққан туман,
Тоғ-тошни қоплаётир.
Қатраси оғусимон
Ер-кўкни боплаётир.
Осон деб қилма гумон,
Зуғум ўтказаётир.
Жонли тугул жонсизга
Шикаст етказаётир.

Тилаганнинг қорнига
Тушир ўнгмасин, дея
Жонсизнинг тил бағрини
Кони тўнгмасин, дея
Ўғиллилар ўғлига
Қурол тутқазаётир.
Ёшу кекса жам бўлиб
Бир жону бир тан бўлиб,
Майдон кўрганларининг
Қилиғи бўтан бўлиб,
Хар қишлоқ, ҳар шаҳарда
Пиғни ўтказаётир.
Тўп-тўп бўлиб йигитлар
Отни совутсак, дейди.
Улоқ қилиб лошини,
Дилни овутсак, дейди.

Қадди камоли шамширдай саф чеккан сол-
датларимиз бир тоғнинг лоласидай, бир она
боласидай бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб
душман устига от қўйди. Отишма бўлса оти-
шиб, ор учун ўчакишиб:

Даф бўлиб душман дамига,
Ўқ қадаб ҳар қадамига,
Йўлиқдинг деб одамига,
Қарздормиз, дея камига.
Шўринг қурғур шўртумшуқни,

Қирчинида бутаётир.
Кўрнамакнинг кирдикори
Худди жондан ўтаётир.
Саф тортиб майдон ичинда,
Кезиб-тўзон қон ичинда,
Ур-йиқит, сурон ичинда,
Душмандан ўч олаётир.
Отақул ҳам дордай бўлиб,
Қантарилган нордай бўлиб,
Қонталашган кўзларига
Бу кенг жаҳон тордай бўлиб,
Олдинга интилаётир...

Дард бошқа, алам бошқа, булбул нолаеси
бошқа, бемаҳал бошга тушган ҳижрон балоси
бошқа. Йигитлар ёридан, қумрилар гулзоридан
айрилиб, тўй-тўй жойида қолди. Кўп қатори
«Янгиобод» колхозидан ҳам Отақул Одил ўғли,
ака Шофи, туркман ўғлонлардай, сен қўй, мен
санчаман, деган сатта ўртон қўлдай йигитлар
ўз хоҳиши, ўз майли билан урушга жўнай берди.
Ҳали чимилдиқ чилласи чиқмаган келинчаклар,
ойнаҳалта титишдан бошқа ташвиши йўқ қиз-
лар, қўлидан хина, тишидан тишхоли аримай
келаётган ойнмлар ҳам қийинчиликни бўйнига
олиб, бирда-ярим қолган ё чўлоқ, ё мўлоқ, ё ёш,
ё яланг, ё чол, бир ҳоллар билан бири арава
қўшиб от ҳайдаса, бири сувчи, бири қурувчи,

бири ўроқчи, бири қуроқчи, бири бош, бир сўроқчи бўлиб юра берди. Ойбаҳор ҳам катт рўзгорга бош бўлмаса ҳам, бош бўлгандай, кў билан қош бўлгандай, жони ҳар қайсисига ту таш бўлгандай бўлиб, ҳам уйнинг, ҳам даланин ишини тиндириб юрди. Эрназар қайниси ҳам ўқиб, ҳам ишлайди. Қайнотаси тракторга қор вуллик қилади. Бир бурда нон авлиё. Бугдои нон яёв тугул отлига йўқ. Қора аржинай нон ҳам ҳисоби билан. Иссиқ овқатнинг айтгилиги йўқ — отқулоқ гўшт ўрнида, арпа гуруч ўрнида.

Бошга тушса кўз тортар, юк деганин портортар. Ўтган азизлардан бири «Дунёда минг эрга бергусиз хотин, бир хотинга олгусиз эрлар кўпдир» деган экан. Шунга ўхшаб, Ойбаҳор ҳам ота-бобоси қилиб кўрмаган пахтакорлик касбида номи чиқиб, гўзани боладай катта қилишда, қўшқўллаб пахта теришда мартаба топиб, ҳар ойлик меҳнати устига мукофот олиб, катта оилани тебратиб, чолу кампирларнинг дуосини, кўпчиликнинг раҳматини олиб юраверди.

Ўлим хабари — ўлимдан совуқ. Орадан йил ўтар-ўтмас Отақулдан қозоқча ёзилган «Қора хат» келди. Ёш кетган Отақулга эркагу аёл ачиниб, айтим боз хотинлар ҳам, ўлик эгалари

ҳам юрагида бор ҳасратини ўртага тўкиб-солиб
ётир.

— Эшик олди ойдин кўл,
Ойна солсам ботмайди.
Армонда кетган болама
От юборсам қайтмайди.

Укаларига бош бўлмай
Бўшаб қолди хонаси.
Қалай тирик юрибди
Олдин ўлмай онаси.

Бўтанага ўхшайди
Ёнтоқлининг арнаси.
Ота демай ортида
Йиғлаб қолди боласи.

Ариқлар тўла сув туриб
Сувсаб ўлган вой болам.
Қирчинида қийилиб,
Урушда ўлган вой болам

— Қўлимдаги узукнинг
Гарди бор-да, кўзи йўқ.
Шунқоримнинг уйида
Ўрни бор-да, ўзи йўқ.

— Ўйдим-ўйдим жойларнинг
Ўйилгани чинга ўхшайди.

Эсизгина инимнинг
Кўмилгани чинга ўхшайди.

Қора ернинг қўйнида
Қандаям ётар жон укам,
Сенсиз бизнинг кунимиз
Қандаям ўтар жон укам.

— Айланайим оғама
Бошга санчган жиғама.
Кўзда ёшим тизилиб
Қон бўлиб тушди жағама¹.

— Қўлда кескир олмосим
Нордай чарчаб толмасим.
Узоқда ўлган жигарим
Изласа топилмасим...

Шўрлик ота бедафн, бежаноза, белаҳат,
беўлик, бемурдакушо хатми қуръон қилиб, ис
чиқазиб кўпга ош берди. Оҳ деса афғони кўкка
етган Бодомбека минг ҳасрат, минг армонда қо
ра кийиб, таъзия очди. Ойбаҳор кўк кийиб аза
тутди. Ҳали кўзларининг ёши қуриганча бўлмай
«еттиси»ни, сўнг «йигирмаси»ни, «қирқини ўт-

¹ Жағама — ёқамга

азиб, бир йилдан кейин йил оши бериб, қора
лиғанлар азасини очди.

Бодомбека боласининг куйигида дардга ча-
лишиб, Ойбаҳор озиб-тўзиб, неча вақт азали
бўлиб, жавру жафоли бўлиб қолди. Елкасига қу-
лоч етмайдиган Одил полвон кучдан қайтиб, ўзи-
ни олдириб куйганидан кўкнорига куч бериб,
бўйни чағалайнинг бўйнидай бўлиб, қишин-
ини қора ўчоқнинг бўйидан жилмай, қора қум-
он кўзига кундай, синиқ сопол пиёла бутундай
бўлиб кўриниб, эзмалиги тутса, барчани безор
қилиб, нашъаси жойига қўнса уй-ичини бозор
қилиб, боласи ёдига тушса икки дунё кўзига
гўр бўлиб, бу тирикчилик, бу тоат-ибодатлар-
нинг ҳаммаси беҳуда-бекор бўлиб кун ўтказа
берди.

Ана шу кезларда Мурод шоирингиз ҳам тек
турмай, кўмакайи берк турмай Ойбаҳорнинг
қасталигига ачиниб, жигари тутаб, бағри ёниб,
қовирғаси қайишиб, умуртқаси майишиб, ақли
қайрон, кўнгли вайрон бўлиб, қизлар бозори
касотга йўлиқиб, худодан беҳабар бир хил ёши
қайтиб қолган одамлар набираси тенги кокили
селкиллаб турган қизларга уйланиб, дини имо-
нини унутганига куйиниб, ёмонга тавфиқ, ях-
лига мурод тилаб, дўмбирасини қўлга олиб,
ўзига тасалли бериб, тили калимага келиб тур-
гани:

Бошга тушса кўз тортгани —
Кўргулик.
Душманингнинг туз тотгани —
Кўргулик.
Вақт ҳам келар даври даврои
Сургулук.
Сурганда ҳам кўп беармон
Сургулук.
Бу қора кун, бу тўфон сел
Ўткинчи.
Қор аралаш, изғирин ел —
Ўткинчи.
Бу мушкулот, бу савдолар —
Ўткинчи.
Бу ночор кун, бу ғавғолар —
Ўткинчи.
Келмас бери ғанимлардан
Бало, ҳей.
Бевақт ўлим, оҳур афгон,
Нола ҳей,
Гурунгларда сайрар яна
Торлар, ҳей.
Айрилиқ кўрмагай жондай
Ёрлар, ҳей.

Оҳ деса орзидан олов отиладиган йигитлар
ширин жонидан кечиб, илож йўқлигидан сув
ўрнига зардоб ичиб юрган кезде Остон сассиқ

ўлмай-нетмай дайди ўққа учрамай урушдан қайтди. Ё «қора хат», ё совуқ хабардан юрак олдириб қолган одамлар худди ўғли келгандай суюлиб қолди. Бодомбека Остонни олти айланиб, манглайдан тавоб қилиб «Отақул ўртоғингдан лирилиб, манглайимиз ўйилиб, шўримиз қуриб қолди, жон болам», деётир. Одил полвон: «Болам билан бирга кетган бўтам, бобонг бўйингдан айлансин, бормисан, омонмисан. Бастингдан боламнинг ҳиди келади. Ўртоғинг пешанамизга сиғмай тирик мурда қилиб кетди бизни. Сенинг келганингга минг қатла шукур. Берироқ кел, дийдорингга тўйй» дея ҳам ўзи ўкириб йиглаб, ҳам ўзгаларни йиғлатиб ётир.

Остон қадимги ҳунарини — ҳўкиз аравасини кўшиб, аравакашлик қилиб, кундузлари ишлаб, тун бўйи киракашлик қилиб, ҳисобчи иш ҳақини сал ошириб ёзмаса чалкашлик қилиб юра берди. Одил полвонни кўрса отам деб, Эрнарни кўрса бўтам деб ўзини яқин олиб, Ойбаҳорни кўриб қолса лаби сўйлашга келмай пирираб, худди кўҳна қуёнчиқ касали бордай, қўл-оёғи қалтираб «бир жон ер остида» деб юра берди.

Хуфия ғарлик ғорда бўлса ҳам, ўғирлик жарда бўлса ҳам, охири юзингни туман қилади, юзингни бебурд қилади. Кўп ўтмай Остон сасиқнинг Ойбаҳорга: «Сен турган жойда манман

деб ўзини бозорга солган қизлар ўта берсин деган оҳу зори Одил полвонларнинг қулоғига етиб, дардларига дард, ҳасратларига ҳасрат, мотамларига маломат қўшилиб, Бодомбека ер муштраб қаргаб, Одил полвоннинг ҳам чулчутлиги тутиб: «Ишонганим сен бўлсанг энангни тол тушда палон қилай... Иккинчи менинг уйимда қорангни кўрсатма, наққина бошингни танангдан жудо қиламан, ҳароми. Танамда жоним бўлса, сен туз ургурга келинимнинг босган изини бостирмасман» деб Остонни остонасига йўлатмай қўйди.

Ойбаҳорнинг гап-сўз билан иши йўқ. Ё гийбатдан, ё хусуматдан, ё ҳақдан, ё ноҳақдан сўз очган кишига жавоби шундай бўлади:

— Ўзинг ҳалол бўлсанг, ошингни кўчага қўйиб ич.

Мана, Отақулдан қора хат келганига йилдан ошиб бораётир. Бор бўлса шу кезгача бир хабари бўлар эди. Ойбаҳорнинг қош-қовоғига қарай бериб, чолу кампир ўлиб бўлди.

Ойбаҳор эса хизматдан жонини аямайди. Қайнатасининг таҳорат суви ёзда ҳам, қишда ҳам бирдай тахт. Чойи вақтида тайёр. Қайнатасининг соат сайин дуосини олади: мол-қолга қараган ҳам — Ойбаҳор. Гўжа туйган ҳам — Ойбаҳор. Колхознинг олд аъзоси ҳам — Ойбаҳор. Ҳаммадан кеч ётиб, эрта турган ҳам — Ойбаҳор.

Гумон имондан ажратибди. Ойбаҳор сувга бориб хаёллаб кетса ҳам, ишга эрта чиқиб, кеч қайтса ҳам, ўзига сал бино қўйса ҳам чол билан кампирнинг кўнгли аллақаяқларга кетади: «Илоҳим ўзи тавфиқ берсин. Шайтон йўлдан оздириб, биров билан гап-сўз бўлиб, бизни тириклай кўммаса бўлгани. Тирик есир қоладиган қилмиши йўқ эди. Тақдир экан-да. Ё олло, қартайган чоғимизда хароб қилма. Яхшилигини кўрсатдинг, кўргулигини кўрсатма». Ойбаҳорнинг ранг-рўйи кун сайин солиниб, бора-бора маролдай шўх, гизолдай ўйноқи қиз-келинлардан ўзини тортиб, ғўза чирпув¹ кунларининг бирида ўзи бир чеккагинага ўтириб олиб, Отақулнинг дўриллаб айтган: «Мен айрилмам, сен ҳам мендан айрилма» қўшигини эслаб, мўлдир кўзларига ёш келиб, сўнг оғоч чанқовузини беармон тортиб, айрилиқнинг дастидан афгон чекиб, фалақдан нолиб, туққан-туғишганларини ёдига олиб тургани:

Айрилиқнинг куни тушди бошим.
Оғу қўшди фалак ёвгон ошима.
Мен ҳам эдим сухонворнинг бир гули
Боғ ичинда бўйи мардон, сунбули.

¹ Чеканка.

Ун гулимдан очилмасдан бир гулим,
Масканини тарк айтади булбулим.
Аввал-бошда овозидан айрилдим,
Бора-бора парвозидан айрилдим.
Кийин кунга қолдим чўлу маликда,
Қўл-оёғим ипсиз-несиз куликда¹.
Дўст ачиниб, душман кулар ҳолимдан,
Мени қолсин десанг бевақт ўлимдан,
Хабар олгин аҳволимдан, жон отам.
Бузрукворим, жафога бир тан отам.
Йўққа ўхшар кўрган куним маъноси.
Вайрон бўлмиш шикаста дил қалъаси.
Дуогўйим, онажоним бормисан,
Бебахтингни бир кўрмоққа зормисан?
Ёр айрилди, мен ҳам ёрдан айрилдим,
Югрук эдим, туёғимдан тайрилдим.
Ердаманми, кўкдаманми, билмайман,
Чаманда ё чокдаманми билмайман,
Қизинг ҳоли шундай кечиб танг бўлди,
Тутгани зар эмас, сопол, санг бўлди.

Шу кунни даладан ҳамма қайтди, Ойбаҳо
қайтмади. Кун пешиндан оғди, қораси йўқ, бо
тишга найза бўйи қолди дараги йўқ. Эрназар
нинг оталари:—«Ўқишинг бошлангунча ҳа
қимизга тўйиб танингни тозалаб кел, ҳам қуда

¹ Куликда — Тушовда оёғи боғлиқ дегани.

Боболарингнинг эсонлик-тугаллигини билиб кел, уй иши бўлса бир гап бўлар. Кўз тупроққа тўлмагунча бу дунёнинг бўлдими бўлмас экан, бор бўтам, соғ бориб, омон қайт», — деб бир туз-каш, туякаш қозоқ чолга қўшиб, тоққа жўнатиб юборган эди. Одил полвон аллақачон машак кучукчасини етаклаб қоровуллигига кетган. Бодомбека: «Улганимиз шу бўлди. Бир-икки кундан бери оёқ олиши ёмон эди бу мочағарнинг. Бу ё ўзини ўзи бир бало қилган, ё боши оққан томонга кетган. Ё бир бузуқи билан ариқ кўнглини ёриқ қилиб ётир. Ё бўлмаса, ҳам босиб, гафлат босиб эгат-пегатда ухлаб қолдимикин», деб номус кучли, ҳеч кимсага тиш ёрмай, олди-ортига қарамай, Ойбаҳорлар ишлаган ерга бориб, чор атрофга сизалаб, қулоқ солиб, келинининг шарпасини ҳеч қаердан эшитмай, марза бўйлаб, оғзига келганини сўзлаб, энди не қиларини ўйлаб, гоҳо калта-калта овоз қилса, гоҳо ғоздай бўйлаб, хўрлиги келиб бўзлаб, Ойбаҳорни излаб юрганда айтгани:

Боламнинг кетидан болам деб эдим,
Боғимда қулф урган лолам деб эдим,
Бузилмас қўрғоним, қалъам деб эдим,
Сен бўлсанг бўлмагай нолам деб эдим,
Суқсурим, сулувим, сўнам қайдасан?

Қайтиб келмас энди ёрим, дедингми?
Узилди қўлдаги торим, дедингми?
Барбод бўлди борлиқ корим, дедингми?
Тугади тоқатим, орим, дедингми?
Яхшимнинг ёмони санам қайдасан?

Янги чиққан ойдаи ботар бўлдингми?
Қутлуғ хонамизга хатар бўлдингми?
Бизларни йиғлатиб кетар бўлдингми?
Йиғлатиб муродга етар бўлдингми?
Хувиллаб қолмасин хонам, қайдасан?

Елғиз ўзинг тоққа талаб айласанг,
Еш жонингни абгор, хароб айласанг,
Кўзда ёшинг тўкиб, гирдоб айласанг,
Барчанинг бағрини зардоб айласанг,
Сен билан кетайин манам, қайдасан?

Улган жонимизни ўлдириб кетма,
Сўлган юзимизни сўлдириб кетма.
Дўсту душманамиз кулдириб кетма,
Боламнинг ўрнини билдириб кетма.
Ювса қўлдан кетмас хиам, қайдасан?

Ойбаҳорнинг қулоғига ганғираган овоз чали-
ниб, кўзини очса, кун ботиб, ой оламни сутдай
ёритиб турибди. Пайкалда ўзидан бўлак жок
йўқ. Устидан совуқ сув қуйгандай юраги орқа-

сига тортиб, ич-тошини ваҳм босиб, бемаҳалда бир ўзи бий далада ётганидан ғулғулага тушиб, шудрингдан тани дилдираб, қовоқлари шишиб, қўл-оёғи увушиб, не қиларини, қайга юрарини, на ўтирар, на турарини билмай бирпас силласи қотиб туриб қолди. Ҳалиги товуш тобора яқинлашиб кела берди. Бахтига — қайнанаси. Ойбаҳор қайнанасининг олдида айб иш қилиб қўйган боладай бўлиб, хижолатдан, уятдан кўз-киприги пирпираб, суяк-суяги зирқираб, дарз кетган чинни пиёладай бўлиб, поймол этилган лоладай бўлиб, Бодомбеканинг қош-қовоғига қараб, қуллуқ қилиб кечирим сўраб тургани:

Ҳали кўп ёзиғим борга ўхшайди,
Шакар деб тутганим қорга ўхшайди,
Босган ерим қора шўрга ўхшайди,
Қор қора деганим қурга ўхшайди.

Муродим шу: мендан гумон этмангиз.
Бўлари бўпти, деб армон этмангиз.
Уйдан энди кет, деб фармон этмангиз,
Узи дол қаддимни камон этмангиз.

Жон эна, кечиринг, мен ҳаёсизни.
Бахти қорангизни, ҳимоясизни.
Мевасиз оғочни, ҳам соясизни,
Боши эгилган бу бечорангизни.

Бодомбека қўй кўрмаса ҳам, қумалоқ кўрган қорани оқдан, етукни чўнтоқдан, асилни қуроқдан, чавкарни пироқдан ажратадиган хотин эди. Келинининг эмраниб айтган арзини қабул этиб, гуноҳидан ўтиб ёлғиз ётиб қолганига инониб, иззатининг борида этагининг ёпилганидан қувониб, кўнгли жойига тушди.

Қийин-қийин кимга қийин, бевақт ўлганга қийин. Қолганларнинг сувни симириб бўлса ҳам, тошни кемириб бўлса ҳам куни ўта беради. Отақулдан не қолди? Отақулдан ўзинг жувон бўлсанг ҳам, қилиғинг қиздаккина, дегандай ёши энди йигирмалардан ошган, ҳусн бозорида ўн тўрт кунлик ой билан тенглик талашган Ойбаҳор қолди. Дунёга келган кезде энаси билан энагаси: «Қизимиз холли бўлсин, бахтли-иқболли бўлсин» деб ёшлигида қош ўртасини тилдирган, суҳсурдай сулув бўлсин деб кўзига сурмайи-сулаймондан эндирган қайлиғи қолди.

Ол энди қорлар ёғиб, излар босилиб, Отақул энди тамом қайтмасга чиқиб, оқибат Одил полвон билан Бодомбекага Ойбаҳорнинг ташвиши тушиб, эртали кеч маслаҳат қилишиб, ўз зот, ўз зурриётимиз, боримизга ҳам, йўғимизга ҳам бирдай, не баало бўлса-да қўлдан чиқармаслигимиз керак, дейишиб шундай маслаҳатга келишди:

Ойбаҳор бизга ҳам елкали алпонимиздан улгу, ҳам жондай қариндошимиздан. Худо бизга

келини беришга берди. Қисматини бермади. Бундунё ўзи бирга гулистон, бирга гўристон экан. Ўзи ярлақаган бандалар ё қўлидан, ё оёғидан айрилиб бўлса ҳам келиб ётир. Қуригандан бизнинг шўримиз қуриди. Боламиз фақирнинг бевақт, беажал ўққа учрайдиган феъли бади йўқ эди. Тақдири азалда бор экан, не қилайлик. Шарриятда шарм йўқ. Энди Ойбаҳор билан Эрназаржоннинг бошини бириктириб қўйсак. Очiq эшигимиз ёпилмасин. Онали етим гул етим, отали етим қул етим. Ёдгоржон ёт отанинг қўлида телтиллаб қолмасин. Боз устига келинимизнинг тўшагини бегона босмасин. Бош боламизнинг чироғи ўчмасин. Бўлсада Ойбаҳор йўқ демас. Эрназар кўнса бас. Қудалар нима ҳам дер эди.

Бу гапни эшитган Ойбаҳорнинг ичида илон ўрмалагандай бўлди. Ўзича ноумид-номурод бўлгандай бўлиб, хону мони барбод бўлгандай бўлиб, ўйлаб юрган бор ўйига ўт тушиб харобот бўлгандай бўлди.

Бу гап Эрназарнинг қулоғига ҳам қуйилган эди. Аввал худди опали сингилдай бўлиб юрган қайни билан янганинг ўртасига совуқлик тушиб, ер ёрилиб, осмон ўйилган эди. Ҳалол ошга ит тегиб, ғишт қолипдан кўчган эди. Бечора Бодомбека билан полвоннинг ёқмоқчи бўлган чироқлари аксига олиб ўчган эди. Бу тўғрида Эрназарнинг ҳам ўртага тушган одамга айт-

ган гапи шундай бўлган эди: «Бир эмчак талашиб эмган оғамнинг тўшагини босгандан кўра, тирик юрмаганим маъқул. Ойбахор тугул фа-ришта бўлса ҳам, олмаганим бўлсин. Отам оқ қилиб энам оқ сутини оққа, кўк сутини кўкка совурса ҳам, оғамнинг ёстиғига бош қўймаганим бўлсин».

Қайни билан янганинг гапи бир ердан чиқиб, бири «бола» бўлиб, бири доғ тушмаган ла-ла бўлиб юра берди. Ахири коса кўзага тегиб, кўза бўзага тегиб, сиз деган оғизлар сенга бо-риб, келин билан қайнана ўртасида низо чиқди:

— Шу чоққача оғиз бўлмай оёқ бўлдинг, болам. Боримизни оширдинг, йўғимизни яшир-динг. Бу ишингдан миннатдормиз. Сену бизни қисмат қисиб, суянган тоғимиздан айрилдик. Бу — худонинг иши. Энди инсофингни берсин, болам. Яхши бўлсанг шу уй сеники, қайнингдан хазар қилмасанг, хўп де. Тўй-тўйчиқ қилиб, шариятнинг буюрганини қилади.

— Тўғри. Бир йигит бўлса шунча бўлар. Гап ундамас, эна. Сизлар учун мудом оёғим олти, сочим — сунурги, қўлим — косов. Бироқ, ишим тенги қайним билан шарият ишига борганимдан кўра, бу уйдан кетганим яхши.

— Олтин бошли хотиндан, бақа бошли эр яхши. Ишим тенги қайнимга қучоғим тўлмайди, дегин.

— Ойбаҳорни кеча акаси хотин қилсин-да, бугун укаси бағрига босиб ётсин. Уз оғасининг боласини «болам» дейишга тили борса, майли, мен қайнимга хотин бўлайин. Ёдгор ҳам акасини «ота», акаси эса укасини «ўғлим» дейишга тили борса, бу этаксизликдан юз ўгирмай.

— Ҳали биз этаксиз бўлдик-да, сен этакли бўлиб қолдингми? Иши кейин кетганнинг келини фарлик қилади. Хуфтонгача далада қолиб, қилгиликни қилиб, қасамхўрлик этиш этаклининг ишими?

— Яхши отдан йиқилса, ёмон таъначи. Уша кезде фарлик қилган бўлсам, нега бўйнимга рў-мол солиб, юзимга қорақуя суркамадингиз?

Ноҳақ, нораво айтилган гапдан тегишли жавоб олган Бодомбеканинг нафаси ичига тушиб, отган ўқи мўлжалга эмас, манглайига теккандай турхи таровати тиришиб, қалтис нияти қабоҳатга айланиб, келини билан юлишмаса ҳам юлишгандай бўлиб, айюҳаннос солиб, қозилашгандай бўлиб, келин билан қайнана ўрта-сидан оқибат кўтарилди.

Ишнинг бўларидан бўлмаслигига кўзи етган Одил полвон ўртага худони эмас, қудаларини солишни ният қилиб, кўнгли қолмаган келинидан юз ўгирмоқни уят билиб, бойвуччасига маслаҳат солди:

— Ортиқча таассуф қилишдан ҳожат йўқ.

Энди қудалардан қолмайлик. Ота-онаси айтса ҳовуридан тушиб қолар. Қиш тушмай Ойбаҳорни олиб бориб келсам. Ҳам кўндириб келаман, ҳам ишни сен айтганчалик тиндириб келаман. Келиним бечора ҳам-тоза хафагазак бўлиб кетди. Айтгандай, сен лаънати ҳалиги сассиқ гапни беҳуда сўйлагансан. Сатқан сенга шундай келин. Топиб гапирмай, қошиб гапиргансан. Сенинг асли тенгинг «ҳа» деганда, «ма» дейдиган келин! Бундай келинга етган бор, етмаган бор.

Одил полвон мезон ойининг охирларида Бодомбеканинг «Уламан олло, Ёдгоржонни олиб кетманг. Юрагим сиқилиб ўлиб қолмай» дейишга қулоқ ҳам солмай, келини билан тоққа жўнаб кетди.

Зумрад биби қизи билан қўзидай маърашиб, қўйдай искашиб, қучоқ очиб кўришиб, барчаси Одил полвонга алоҳида такаллуф айлаб, бу аламдийда одамнинг таъби табиатига кўра, иш тутиб Ғойибназар полвон ўғилларига найчаси жезли чилим буюртиб, ҳам қудам, ҳам қадрдоним келди, ҳам азиз меҳмоним келди, ҳам болам келди, ҳам Ёдгоржондай гул билан лолам келди, деб қора кўчқорни сўйдириб, бир бола-ни қишлоқнинг жами мўйсафидларига югуртиб, кечки зиёфатга ҳозирликни катта кўра берди.

Одил полвон ҳам келишининг кўнглига, ҳам кўндан бери кўрмай-кўришмай юрган дўст-

аҳбобларининг раъйишига қараб бунда ҳафта оша туриб қолди.

Онаси Ойбахорга ўз ҳукмини ўтказа олмади. Ахир қизининг ўкраб-ўкраб йиғлашларига, ўтиниб илтижо қилишларига, жайрон боласидай термилиб қарашларига Зумрадбибининг кўнгли бўшаб, қизининг «Дунёдан шундай ўтсам ҳам, қайнимга тега билмасман. Бош уриб борган оstonамга энди оёқ босмасман», деган ноласига мойил билдириб, эрига: «Ҳозир чўлда ҳам, тоғда ҳам ишнинг саранжом вақти, Ойбахорга у ер нимаю, бу ер нима. Яна бирон ой юриб, сал ранги рўйига қон югурса не бўпти? Чўлдан орттирган шунча «давлатимиз» ҳам етар! Кейинчалик ё сиз, ё оғалари олиб бориб ташлар. Қуда шошаётган бўлса, йўлдан урманг», деган жавобни берди.

Тиниқ суви лойқаланганига энди кўзи етган Одил полвон уйига милтиғи тоб еган овчидай бўлиб қайтди, ит талаган тиловчидай бўлиб қайтди. Энди қай юз билан уйга борарини ўйлаб, буюк боши туман бўлиб, омадининг кетгани бегумон бўлиб, йўл-йўлакай шундай деб келаётир:

Ғафлат босиб бевақт қолдим армона.

Ўз ишимдан, энди ўзим зорман-а.

Не чора бор ҳақдан келган фармона?
Ҳам норимдан, ҳам боримдан айрилдим.

Қартайганда хароб этдинг, хор этдинг,
Улмай туриб, мени қора ер этдинг,
Асом олиб, пешонамни шўр этдинг,
Боғсиз қолиб, баҳоримдан айрилдим.

Чиққан тоғим буюк эди, паст бўлди,
Бор давлатим, бор савлатим нест бўлди,
Минг бир бало менга, ёҳу, қасд бўлди,
Оби ҳаёт, анҳоримдан айрилдим.

Норим кетиб, лўкчам қолди, деб эдим,
Боғим кетиб, боғчам қолди, деб эдим,
Куним кетиб, кечам қолди, деб эдим,
Найлай, нисфун наҳоримдан айрилдим.

Бир ўзи сўппайиб кириб келган чолини Бодомбека ер муштраб қарши олди. «Бор қариндош — қариндош. йўқ қариндош — зиёндош. Бодомбеканинг эшигини эл очиб, туйнугини ел очган чоғи яхши эди. Энди бош боласидан айрилиб, кунни чинчалоқдай болага қолганда қариндош одамдан келган оқибат шу бўлдими? Эрини кута-кута сочига оқ тушган келинчакларни кўрганмиз. Азасини очганига ҳали йил тўлмаган қизини олиб қолди соғиб ичарми»

ди. Бу ёққа бўлса-да, нияти бузилиб жўнатман»,—деб ҳам қудаларини, ҳам полвонни ердан олиб, ерга солиб ётди.

Шу зайлда Бодомбека кимга осиларини билмай, эндиги тирикчиликка кўнгли тўлмай, таътил, ё тушлик пайтларида заҳарини Эрнарарга сочади:

— Илоҳим эр етмай, ўл сен. Сен тенги чиқлар бир уйни тебратиб ётир. Сен зардали бўлганингда менга бу кунни ким қўйиб эди. Аҳмоқ ўз оёғидан қул. Ўз оёғи билан келинини ташлаб келган отангни ҳам, ўз инисини тирик еттим қилган сени ҳам илоҳим Ёдгоржоннинг уволи урсин.

Ол энди булар шу турганча тура турсин. Бодомбека «етуклигини» ўгли билан чолига билдира турсин. Ёган-ичганлари таналарига етимай турсин, галдаги гапни тоғдагилардан ошитинг.

Ойбаҳор билан онаси бир тан. Оғаси билан отаси бир тан.

Зумрадбиби: «Нима, мен қизимни хунга ўлабманми? Акаси бўлмаса укаси хотин қилиб юрсин деб берибманми? Қора кийиб аза очди. Ҳам элнинг, ҳам эрининг иззатини қилди. Эндиги ихтиёр ўзида», деса, чоли: «Хотин элқининг сочи узун, ақли калта бўлади, деб, нунга айтади. Кўп беҳаё, беимонлик қилма.

Бундан олиб унга, ундан олиб бунга қиз боришлик хили хиштимизда, етти пуштимиз бўлмаган. Қайтиб ўша эшиқни кўрмайман дес Ойбаҳордай қизим йўқ, унга ақл ўргатув сендай хотиним йўқ», дейди. Орзиқул «О амри—худо амри», деб отасининг айтгани амал қилади. Ахири отаси Орзиқулга деди:

— Хотин кишининг ҳунари қирқ эшак юк бўлади. Буларни ўз ҳолига кўя берсан одамни элдан чиқаради. Эртага азонда синглини олиб йўлга туш. Ғиринг-пиринг деганига қалоқ солма. Бу уйнинг эркаси бўлгунча, у уйнинг серкаси бўлсин. Уқдингми?

Орзиқул азонда синглисини отга мингаштариб, Ёдгорни қўлига олиб ҳайё-ҳайт деб йўлга тушди. Зумрад бибининг бор тадбир-чора иш бермай, ҳарчанд уриниши қизига бир қара кушойиш бермай додини худога айтиб қалаверди. Синглисининг:

— Жон оға, ибосизлик қилаётган бўлсан жиянингизни олиб, мени Тошақурга ташланди, кетинг. Улигим қарға-қузғунларга ем бўлсин. Бўйнидан судраган ит овга ярамас, ов яраса ҳам довга ярамас. Қолган кўнгил чиққан жон билан баробар. Ҳар ким суйган ошин ичади,— дейишларига қулоқ осмай қайтага «Наққош азал сенга шунча кўрк бергани билан ақл бермаган экан. Бегона бўлса ҳам бош

га гап эди. Улмаи туриб ўз қариндошимиз билан арқон кесди қилишимиз қандай бўлади? Чима, ўз қайниси билан бош қўшганларнинг сендан кам жойи борми? Энди ўз билганингдан қолмайдиган бўлсанг, мендай оға йўқ, сендай сингил йўқ. Ўз билгингча борган остонангни марк этиб, номаъқул иш қилсанг қонингни ичиб, алафанингни бичмоқликни мендан кўр», деб синглисининг на арзини, на додини, на илтижо, на Фарёдини инобатга олмай, қопқонга тушган маролдай этиб, чалқанча чиққан ҳилолдай этиб Дидил полвонникига ташлаб қайтди.

— * —

ҲАР КИМ ЭЛИГА, УРДАК КУЛИГА

Соз тилга кирмас чоғи,
Юрак тўлиб тошмаса.
Измингга юрмас чоғи,
Сўз сўзга уйқашмаса,
Сойнинг не ҳикмати бор,
Дарё бўлиб тошмаса.
Ерда топиб эътибор,
Саҳрога туташмаса.
Муродга етар ҳар ким
Ҳақ йўлда адашмаса
Уни чечан демаким,
Таъбири ярашмаса...

Қайнана билан келиннинг бир-бирига бўлган меҳру оқибати қўл урмай совуган ошдай бўлиб, ошдан чиққан тошдай бўлиб, Ойбаҳорнинг аввалдан болам, бўтам, деб юрган Бодомбеканинг тилидан тобора заҳар томади. Қайнанасининг: «Иши кейин кетганининг келини фарлик қилади», деган сўзи Ойбаҳорнинг ҳам иззат-нафсига қаттиқ тегиб, юрагидан қори кетса ҳам музи кетмай, қирови кетса ҳам, аёзи кетмадарди ичида. Яхшининг сини кетса ҳам, сир

кетмайди. Ойбаҳор ичида: «Қуш орасида юрсанг қуш билан гаплаш. Мен-ку ҳали одам орасидаман. Бу уйдан насибам кўтарилганча хизматимни аямай», деб қайнатасининг раъйига қараб, қайниси билан қадимгидай апоқ-чапоқ бўлиб, қўни-қўшниларга сир бермай, далага кўп қатори қатнаб, яхши ном, яхши атворни бойликдан ортиқ билиб юраверди.

Куз иши тугаб, ёмғир, ёмғир кетидан қор бўралаб, сандаллар ишга тушиб, одамлар бўш уй, бўш барак, бўш том, бўш сарой тўла кўракни чувишга тушиб, тун бўйи қўл ишдан, оғиз сўйлашдан аримайдиган қунларнинг бирида Ойбаҳор қайниси билан ошхонада оқшом кўрак чувиб ўтириб «бир ёстиққа бош қўймоқликдан» сўз очди.

— Ҳар куни юз ўлиб, юз тирилиб юрганимдан хабарингиз бор. Ор этиб, армонда кетдим, дегандай, ҳалигача сиз билан бетма-бет сўйлашишга истиола этиб юрганимни ҳам биласиз. Мен юзи қаро қайнимни иним деб, инндай ёрқиниб деб юриб эдим. Сиздан ҳам жиндай гап қочганга ўхшайди. Бўлмаса бор айбнинг менга тўнкалишига не сабаб?

Эрназар:

— Менинг эса сиздан гумоним бор эди. Ҳақлигингизга ҳам, поклигингизга ҳам энди инондим,— деди.

Алҳосил, кутилмаганда кунботишдан турган елдай бўлиб, бевақт келган селдай бўлиб, Ойбаҳорнинг бу уйдан туз-насибаси кўтарилиб бозор куни сузма сотмоқликни баҳона қилиб: «От ўрнини той босиб турсин, чол билан кампирга қийин бўлмасин, Едгоржонни кўриб кўнгиллари таскин топиб турсин. Буларни ўлганнинг устига кўмганга ўхшатиб кетмай», деб бир қўлда сузма, бир қўлда ёғи билан, кўкайда армон, юракда доғи билан Мирзачўлга чиқиб кетди. Мирзачўл бозорига бориб, олиб борган нарсаларини арзон нархда бир олиб сотарга кўтарасига ўтказиб, тулки тумоқ кийган бир қозоқ чолнинг ҳўкиз қўшган можар аравасига ўтириб, қибла тарафга йўл олди.

Ҳалиги аравакаш бобой йўл-йўлакай Ойбаҳорга урушдан, хурушдан эл-улус ҳолидан, аҳволидан, бир бўйра устига етти дарвеш сиғиб, бир иқлимга икки подшонинг сиғмаганлигидан сўйлаб, гап солиб борди:

— Йўл бўлсин, деган айб эмас, чироқ. Қай эл, қай уругдансан? Овулинг не? Кўринишдан жузга¹ ўхшайсан. Елғиз ўзинг... юрибсан?

Ойбаҳор йўл-йўлакай бобойга бошидан ўтган борлиқ савдоларини айтиб борди, бобойнинг эски яраларини қўзғатиб борди.

¹ Узбекларнинг юз уруги.

Кун тушдан ўтиб пешин бўлди. Қишнинг куни қисқа эмасми, ҳадемай кеч бўлди. Бодомбеканинг икки кўзи йўлда. Келинидан дарак йўқ. Ёдгор ҳам йиғлашга тушди. На кўтарганга кўнади, на алдаганга юпанади. Йиғлаб-йиғлаб, чарчаб бир муддат туради-да, яна чаён чаққандай чириллаб бўзлашга тушади. Хеч кимни ўз онасига ўхшатмайди. Ахири Одил полвоннинг сабр-қарори тугаб, қоронғида қалтираб, қорасовуқда дилдираб, бозорчилардан келинини сўраса ҳаммасидан бир хил жавоб олади: «Боришда бирга бордик. Қайтишда ким билади. Кўрмадик ҳам, кўринмади ҳам».

Бу сирдан фақат Эрназар воқиф. Лекин чечасининг қай йўл билан қай томонга кетганини қайдан билсин. Билганда ҳам ўзи билиб, ўзгага тиш ёрмайди.

Ҳалиги қозоқ бобо: «Менинг ҳам ёлғиз болам бор эди. Ҳозир Сталинград фронтида. Отанга наълат Гитлерни қутайтмасдан қайтпаймиз, деб хат ёзади. Илоҳим яратқани чин бўлиб, айтганидай қилиб қайтса деган тилакдамиз, балам. Бу сўғиш кўпнинг шўрини қуритди. Сен ҳам куйген қуллардан экансан. Эндиги сўз бундай: турар жойимиз — Пахтаорол. Ишимизда пахта, нонимизда пахта. Етқан худага ёқпас дегендей, менинг ишим мина-

ви дўнгалокти дўнгалотув. Бир уйда икки жонмиз. Олтмишдан ошган маманг билан мен Маъкул десанг бугун бизникиде қўноқла. Сен ден аяйдиган жонимиз йўқ. Туси яқсидан тунгилма, деган шекилли, сен биздан тунгилмасанг, биз сенден нозирқамаймиз»,— деб Ойбаҳорни хуфтон чоғлари уйга бошлаб борди.

Ойбаҳорнинг тун бўйи уйқуси очилиб, хаёли бир ерда турмай, сочилиб, Ёдгоримнинг ҳоли не кечди, дея тўлғаниб, кўзи уйқуга кетди, дегунча чўчиб уйғониб, боласидан айрилиб, бағри ёниб ётди. Бол ширин, болдан ҳам бола ширин, деган гапнинг маънисига энди тушуниб, тақдирдан куйиниб ётди.

Момай: «Бугунга бувдайим бар, эртеге худайим бар, деган сияқти, казир барини баҳам кўриб турмоқликдан бўлек мурод жўқ. Бир қозонда писген осдан кўсин тўяди. Биз икки қатайған қақбасга салтанат қилиб қозон оспақликди ким қўйибди. Жақси бўлсанг, қозон-табақда сеники, малимизда сеники, жонимизда Жалғиз балам оман келса, бир жўни бўлар. Хўп десанг бостикдарман сўйлесип, саган муносиб энбекде тапиб берисге қурбимиз жетеди балам», деб Ойбаҳорга меҳрибонлик қилиб тилидан шакар томиб, ширин забонлик қилиб парвона бўлиб ётди. Айрон тилаб келсанг, челагингни яширма, дегандай Ойбаҳор ҳам сипо-

ҳи салтанглик қилиб ўтирмай, чол билан момодан миннатдор бўлиб, ҳиммат-оқибатларига қойил қолиб, ҳам пана, ҳам бошпана, ҳам соя, ҳам соябон топган бўлди.

Ойбаҳор қиш бўйи момонинг жонига оро қириб, қўлини совуқ сувга урдирмай, на ўт, на ўтинга бордирмай, эртали кеч дуосини олиб юрди. Кўклам келиши билан момонинг ўзи бригадирнинг қошига Ойбаҳорни етаклаб бориб деди:

— Ҳов, Бийбеннинг баласи, берман қара. Қисиминен қапдаб-қанардаб махта тапсириб кўсак аршувда Жангис кампирмен Жакиш шал бириншиликди алди деб ўйласанг қата кетесин. Су жумистарнинг барлиғи минов келиншекнинг қушимен бўлган нерсе. Энбекшим оз деб нозигиб, журбединг. Жанга шиққан айдай бўлиб қарсингда турган ўси ўзбекдинг қизидан энди жалшийтин бўлдинг. «Пахтаорол» совхози булғордан, қорачайдан, қозоқдан, русдан, татардан, нўғойдан, грекдан, чувашдан, қўйинг-чи, борлиқ миллат боласидан қурилган совхоз эди. Совхознинг таърифи мамлакат бўйлаб кетган эди. Ойбаҳор ишлаётган бўлимда Бийбўсин деган бир қозоқ йигит тракторчилик қилар эди. Унинг бу ерда на туққани бор эди, на туғишгани. Асли кўкчетовлик бўлиб, шундан урушга кетиб, бир катта талатўп жангда ўқ еб, яра-

дор бўлиб қайтган эди. Урушда эканлигида бир ватанфуруш:

— Энди эрим қайтиб келади, деб ўйлама. Гитлернинг қўли баланд. Бундан буён немисларнинг жирини жирлаймиз. Ундан кўра ўйнаб-кулганинг қолади. Қон ютиб, эрингни кутиб аҳмоқ бўлиб ўтирма,— деб Бийбўсин шўрликнинг гулдай келинчагини айнитиб олиб қўйган экан.

Бийбўсин буни орийат билиб:

— Бу падари қусурни тилка-тилка қилиб ташласам бўлар эди. Бироқ, бўлар иш бўлди, бўёғи сингди. Бир қинга икки қилич сизмас. Энди мен учун хотинда ҳаром бўлди, овулда,— деб армиядан тўғри Пахтаоролга келиб тушган эди. Бу ерга келиб, баракдан бир кишилик жой олиб, ўзича кўпнинг кўзига бир неча кун ялангоёқ, яланг путдай, уч қоқилган кунжут билан тутдай кўриниб, бора-бора сал ўзини тутиб, ноилож дилидаги рашку адоватни унутиб, ўразада кўчган эрмак, дегандай, зерик-кудай бўлса, тавсану тахаюлдан қиттак-қиттак отиб, то ерлик халқ билан элликкунча ўзини ўзи овутиб юра берди. Ҳар қайси ҳар ранг, ҳар кийимда қизлар кўп. Буларнинг ичида бири Бийбўсиннинг юрагидан урди, урганда ҳам ёмон урди, тузалмайдиган қилиб беомон урди. Бийбўсиннинг юрагидан беўқ, бенайза урган Ойба-

ҳор бўлди. Ойбаҳор бежо қараб, беўрин сўй-
ламаса-да, Бийбўсиннинг суйкангани-суйканган
бўлди. Бийбўсин кечалари шу келинчакни
ўйлаб, гапириниб, сўйланиб чиқадиған
бўлди:

— Айланайин худоёв, барчани бирдай қи-
либ яратсанг бўлмасмиди? Анави сулувни ўзинг
яратиб, ўзингда томоша қилиб турсанг кераг-ов?
Худолиғинг чин бўлса ўшанга йўлиқтира
бўр!

Бора-бора Ойбаҳорга Бийбўсиннинг ошиқ-
лиги ошқор бўлиб, қиз-келинчаклар ҳам билиб,
қўролмаганлари кулиб, Жакиш бабай билан
Жангнис момой: «Экавинингда бир-биридан кем-
жойи жўқ. Кани эди жулдизлари туври келиб
бас кўсса», дейишиб, Бийбўсин эса Ойбаҳорга
на одам қўйишини, на райишини, на хоҳишини
билолмай юрди.

Ахири Жакиш бобой:

— Ойбаҳор билан ишинг бир. Сўз қотиб,
сўзини ол. Бизнинг, шу йигитда кўнглинг бар-
ми, деб сўровимиз одобдон бўлмас. Бизни ўр-
тага салмаяқ қўй,— деди.

Жангнис момо ҳам бир баҳона билан Бий-
бўсиндан гап очиб, заб йигит экан, зарбдор
йигит экан, қиз бўлганимда ялиниб юриб бўл-
са ҳам шу йигитга тегиб олардим, деб унинг
номини Ойбаҳорнинг қулоғига қуяверди.

Нияти тўғри йигитнинг қайлиги чиқар ол-
дидан. Ғўзага сув қўйишга одам етишмай, бри-
гадир Бийбўсинга деди:

— Борлиқ қатқалоқ ерни юмшатганинг
учун раҳмат. Анави майдоннинг ғўзалари сув-
сизликдан шона ташлаш олдида. Биласан, одам-
га тангмиз. Беш-олти кун сувимизга ёрдам бер.
Дала мудирининг топшириги ҳам шундай. Худо
хайрингни бериб, маргингни бермасин. Юзи
қордай оқига йўлиқ, ғубори ҳеч ўқига йўлиқ.
Бир ерини ё кўллатиб, ё чўллатиб қўйсанг,
одам сиёқи йўқ — чатоғига йўлиқ.

Бийбўсин бригадирнинг бу топширигини
жон-жон деб қабул этиб боши осмонга етиб,
эртаси куни сийраккина соқол-мўйловини
қиртишлаб-қириб, ёпилган эшигинг очилай деб
турибди, Бийбўсин, дея ўзига ўзи гапириб,
кетмонини кўтариб тонг маҳалда сувга
чиқди.

Ойбаҳор ғўзага сув тарайдиган бўлди, Бий-
бўсин қулоқларга қарайдиган бўлди. Бундай
кезда беорлик ҳам иш берар экан. Шўрлик Бий-
бўсин дард-ҳасратини қай йўл билан айтолмай,
айтишга бети чидолмай ё бўлмаса ботинолмай
нуқул сувдан келади:

— Пахтанинг, бошим нурда, аёғим сувда,
танам меҳнатда бўлсин, дегани неси. Бу — гул-
миди, кўнглига қараб тараб? Бостириб қўйса

це қилади? Менда сенинг звенонгга ўтиб, сувчи бўлсам қайтади?

Шундай қилиб Бийбўсин бир тоғдан, бир боғдан келиб, озми-кўпми Ойбарҳорнинг сирини олиб, гапга солиб, гоҳо ўзини андиликка олиб, қизни обдан синаб олди.

Тинмай қоққан кишига эшик очилади. Бийбўсин Ойбаҳор билан сири мардум бўлиб, суйиниб, Ойбаҳор ҳам Бийбўсиннинг «куйган қуллардан» эканлигига куйиниб, бир-бирига ҳурмат-эътибори ошиб, Бийбўсин олдин ботинолмай юрган бўлса, энди яқинроқ келиб ёндошиб, тол тагида ўланлашиб тургани:

— Қош қораси бўлакча, қош бўлакча.

Сопқон солиб отилган тош бўлакча.

Сенда ёлғиз, Тўлғоной, менда ёлғиз,

Ёлғиз қозон қайнатган бош бўлакча.

— Ёлғизман, деб ўкиниб ёт бўлмангиз,

Узоқ элга битилган хат бўлмангиз.

Утар-кетар бу кунда, кераклиси —

Сондан қолган беўхшов зот бўлмангиз.

— Кўркам бўлар чорбоғнинг тераклиси,

Менга сўзнинг шу эди кераклиси.

Беўхшов деб Бийбўсини камситмагин,

Бийбўсин ҳам эрларнинг юраклиси.

— Мақтанмоқлик эп эмас эр кишига,
Юрагида зардаси бор кишига.
Ким ўзини Алидан кам санайди
Шер лақаби қошишмас ҳам кишига.

— Терак эмас, сояли тол бўлайин.
Оқ юзингга ярашган хол бўлайин.
Одамни кўп камситиб ерга урма,
Камар бўлиб белингга боғланайин!

— Улан билмас эр аста айний бошлар.
Қайдан билсин ўлани бағри тошлар.
Оқ юзимга ярашган хол бўлсангиз
Холингиздан кулмасми қалам қошлар.

— Ойбаҳор кам қайси бир қалам қошдан
Менга кўҳлик кўринар ой, қуёшдай.
Харфдошинг бўлайин то ўлгунча,
Садага бу жон сендай паривашдан.

Азал котибларнинг ҳам ишига қойил қолмоқ керак. Ойбаҳор билан Бийбўсиннинг атворлари бир-бирига тўғри келиб, Ойбаҳор жуфти ҳалол бўлмоқликни бўйнига олиб, ғўзалар энди шонага, шонадан нишонага ўтиб, кўсаклай бошлаган кезде никоҳ тўйлари бўлди. Жакиш бобога Ойбаҳор қиз, Бийбўсин ўғил тутинди. Жангнис момонинг муроди ҳосил бўлгандай, қўраси қуй

га тўлгандай бўлиб, ҳам ўғилли, ҳам қизли бўлиб, энди ёлғиз боласининг кўп қатори соғу саломат қайтиб келишини бир худодан тилайди.

Балиқ сув билан тирик, одамзод бола билан. Болали уй бозор. Кишнаб турган тойини, тойчоғини гижинглаб турган тўпичоғини, кўрса куни, суйса қўғирчоғини эслаган кезлари бу жаҳон Ойбаҳорнинг кўзига тор кўриниб тушида ҳам, ўнгида ҳам Ёдгори кўзидан нари кетмай, ўзига тасалли беришдан ўзга чорасини топмайди:

Юсуф билан Зулайхо ёр эди-ё
Бир-бирини кўрмакка зор эди-ё.
Қулунимдан айрилдим куним битмай
Менинг нима гуноҳим бор эди-ё!?

Мен юраман тутилган ойдай бўлиб,
Суви қуруб қақшаган сойдай бўлиб.
Менинг жоним мунғайиб юрармикин,
Онасидан айрилган тойдай бўлиб?

Ёмғирдан ўсма кетиб, қош қолмасми?
Карвон кўчса кўк сарой бўш қолмасми?
Боласини бағрига бир бор босса,
Мен ёзганининг армони ушалмасми?

Тун бўйи ёмғир ёғиб, тонг отарда тиниб,
рўйи замин тозаланиб, Пахтаоролдан терак бўйи
баландликка чиқиб қараган кишига Олатоғ

расмана кўринар эди. Шундай кезларда Ойбаҳор том устига чиқиб Олатоққа қараб тўймас эди. Турган жойи билан «Янгиобод» колхозининг оралиғи эса чамаси ўттиз-қирқ чақирим келар эди. Бекобод шамоли шитоблар туриб берса сал-пал эпкини бу ерга ҳам тегар эди. Бироқ бу оралиқнинг йўли чап, турган битгани тўқай эди. Оқшом тугул куппа-кундуз бирон-сирон одам якка-ёлғиз юргани қўрқар эди. Тустовуқ билан товушқон деганингиз қадамда йўлиқар эди. Чиябўри билан қарсоқнинг кони эди. Шундай қилиб, Ойбаҳорнинг жони бу томонда, жисми у томонда эди. Ё хуш, ё нохуш бўлган чоғлари ўзича:

— Кўринган тоғнинг йироғи йўқ. Олатоғнинг кўриниб турганига ҳам шукур. Қорасини кўриб, қорним тўқ. Оға-иним, овулдошларим омон бўлса бўлгани. Улмасак бир кун кўришармиз. Гап омонликда. Мирзачўлда пайиз қичқирса Пахтаоролга етади. Орамиз шундай яқин, Ёдгоржон. Мен бу ерда эканимни билганингда қўлингдан нимагина келарди. Ўзинг йиғлаб, ўзинг юпанасанми, ўзинг ухлаб, ўзинг турасанми, ўзинг ётиб, ўзинг ўтирасанми, не билай! Юрган бўлсанг юришларингдан, пилдираб югуришларингдан жоним садаға. Мен юзи қора онанг бундаман. Югурса етадиган ердаяман. Энди сен ўғай оталиксан. Ўқинсанг ҳам,

сўкинсанг ҳам ўзинг биласан. Катта бўлсанг ким ҳақ, ким ноҳақ билиб оларсан. Унгача, отамку урушда ўлиб кетган экан, энам мени ташлаб қайга ғойиб бўлган экан, бераҳм, бешафқат энам, беюррак, беибо энам, деб юрарсан. Ишқилиб жонинг омон бўлсин. Нонинг ярим, насибанг кам бўлмасин,— деб хаёл дарёсига фарқ бўлар эди.

Шу орада аламон, тинчлик замон, деганлари ҳам келиб, Гитлер деган онаси бетайиннинг тахтию, тожи, хирожию божи момосини Учқўрғондан кўриб, душман қалъасига совет ялови тикилди. Эр-азамат саллотларимиз бирлашиб, ёрни қайтариб, минг қарғага бир кесак, дегандай, баччағар душман қўшинларини чилнинг боласидай тўздириб, катта майдонда иш кўрсатиб ҳаддини ўтказдириб, ҳар ким элига, ўрдак кўлига қайта берди.

Ҳар қуш ўз уясига қараб учар, дегандай, армияга ким қайдан учиб, қайдан жўнаган бўлса, шу ерга — ўз масканига, ота юртига, олтин бешигига иззат-эътиборли бўлиб, кўкраги қаҳрамонлик нишонига тўлиб қайтаверди. Бир хил уй эгалари кетган одамани то бир йилгача кўзи тўрт бўлиб кутиб, хаёли паришон бўлиб, кеча еган овқатини бугун унутиб, аввал «қора хат» ини олган уйлар эса азасини қайта очгандай бўлиб, нимкала ёниб турган чироқлари тамом

ўчгандай бўлиб ётди. Шулар қаторида Одил полвонларникида ҳам на тўй, на мотамнинг тайини бўлмай, Отақулнинг ўлгани илгари ёлгондай бўлса, энди чиндай бўлиб, Бодомбека тамом бўлиб, полвон эса қанотсиз қолган лочиндай бўлиб, баъзи кунлари кун бўйи уйидан чиқмай кўкнори деган балога яна кўнгил қўйиб, чойга эт-бети билан берилиб, ўчоқ бўйидан чиқмай қўйди.

Қадимда бир киши ё кулмоқ ё кулдирмоқ учун «Ўлди деган Хўжаҳмад хўкиз миниб келди-ё» деган экан. Шунга ўхшаб уруш босилгандан сўнг орадан бир йил ошар-ошмас ўлди деган Отақул асад оиларининг охирларида озиб-тўзиб, ранги рўйи бир ҳол, бир ҳолатда уйига кириб келди. Одил полвон ўпкасини босолмай хўнграб йиғлаб, Бодомбека «Во, болам!» деб ўзини йўқотиб, ўзига келгандан сўнг «Бало-қазонг менга урсин, онанг сенинг дарди-балонгни олсин, бормисан, омонмисан, ё Ғавсил Аъзам, ё йигит пирлари, қўллаганларингиз чин бўлсин, бор будимиз шу боламдан садаға» деб ўғлидан етти марта айланиб, Баҳовуддин балогардонга айтадиган нарзини айтиб, оғилда турган қора новвоснинг қулоғидан қон олди. Эр хотин ўзларида йўқ қувониб, қўни-қўшниларни чақириб, узоқ-яқинга от жўнатиб, тўй тарафдусини кўраверди.

* * *

Булар тўй ҳаракатини кўраверсин, хабарчилар узоқ-яқинга югураверсин, эшитганлар отлиқми-яёв келаверсин. Энди «Отақул қайтис қилди»... деб қозоқча битилган «қора хат»нинг ким томонидан ёзилганлигини билмоқ керак.

Герман аскарларининг ошиғи олчи турган кунларнинг бирида бир талай совет солдатлари душман қуршовида қолган эди. Буларнинг ичида азоби қаттиқ Отақул ҳам бор эди. Ана энди ҳалиги айтган Остон сассиқнинг муроди ҳосил бўлди. Остон сассиқнинг қишлоқда ичидан зил кетиб: «Ойбаҳорнинг қўйнига бир кирмасам армоним отнинг бошидай, ҳасратим санглоқ тошидай, ўлсам армонда кетаман», деб Ойбаҳорни ҳар кўрганида сўлакайи оқиб, «Оҳ сени, куйдирдинг мани» деб юрар эди.

Асирга тушмай омон қолган Остон сассиқ бир найзабозлик жангида ўзини ўзи ярадор қилиб, госпиталга тушиб, ўйлай-ўйлай шундай хом чўт қилиб эди.

— Бўлса-да, энди қишлоққа қайтаман. Отақул шу кетганча кетди. Немиснинг қўлида итдай ишлаб, иторчидай хор бўлиб ўлиб кетади. Шу билан уни на кўрмоқ бор, на кўришмоқ. Ана энди Ойбаҳор кимнинг хоними — акангнинг хоними.

Отақулнинг борида кўкрагига шаппатилар «дўстинг бўламан» деб юрган Остон сасси ётган жойида ёлғонни чиндай, чинни худо ургандай қилиб, кўзини чирт юмиб жонини сотиб қасамхўрликни бўйнига олиб, бояги қовоқчи битилган «қора хат»ни почтага солиб юборган эди.

* * *

*

Ёдгор бўлса ўз отасидан ётсираб, кел деса бормай, чақирса қарамай, бир неча кун эликмай юрди.

Орадан ой ўтар-ўтмас Ойбаҳор қайнисидан шу мазмунда хат олди.

«Энди чеча десам бўлмас. Чеча деб кўнгли тўлмас. Орамиз яқин бўлса ҳам, боролмаганимдан ўкинманг. Ҳеч иложим йўқ. Бобойлар билгудай бўлса, бу уйдан мен ҳам бенасиб бўламан. Бундай бебахтликни бошқа бўлса ҳам сиз менга раво кўрмассиз. Ҳозирча орамиздаги сирлигича туриб турсин. Саломатлик бўлса ошкор сўйлашадиган кунлар ҳам келар. Ҳам эшитмаган бўлсангиз, суюнчининг каттасини тайёрлайверинг. Оғам соғ-саломат келди. Билбўсин езнамиз рашк қилмасин яна. Сизни сирай бериб эси кетди. Кимдир биров бўлиб ўтга воқеаларнинг ҳаммасини бирма-бир айтиб б

рибди. Шундан бери оғамнинг менга муҳаббати ошиб кетган. Бир ҳисобдан авлиёнинг ишини қилган эканмиз. Беҳаё, беномусликнинг каттаси энди бўлар экан. Уят бўлса ҳам айтай: иккимиз эр-хотин бўлиб турганимизда нима деган одам бўлар эдик? Шуларни ўйлаб турсам сизга бўлган ҳурмат-эътиқодим янада ошиб кетади. Бу ишимиздан отамлар ҳам, қуда бобомлар ҳам хурсанд. Лекин, улар ҳалигача сир бермай келади. Эндиги гап бундай: оғам келди-ю, бироқ абгор-афтода бўлиб келди. Бандилигида кўп кийнов кўрганга ўхшайди. Қадимги сину сумбат, турқу тароват қайда дейсиз. Бир ҳолда. Кўрган азобларини айтаверса, ҳеч нарсага ўхшамайди. Доимо конвой назоратида бўлиб, нуқул тош кони билан йўл қурилишида ишлабди. Бир муддат тин олсанг ит эмганларнинг кўндоқ билан тўғри келган жойингга тушириб қолганини биласан, дейди.

Бир ёзган хатингизда Остон сассиқни сўраб-сиз. Оғам келгандан бери кўрмаймиз. Онаси бир оқшомда йўқ бўлиб қолди десак, кўчириб кетган экан. Қаёққа кетганини билмаймиз. Оғамнинг: «Остонни кўрсам бас, бўғизидан пичоқ соламан», дегани деган. Айниқса шу кечаю кундузда ақли жойида эмас. Гаплари чапараста. Оқшомлари бошига болта қўйиб ётади. Ҳалиги ўзингиз кўрган қиличдан бўлган

новқа пичоғини ёнидан узмайди. Ҳар замонда пичоқни қинидан олади-да, ғижиниб қўяди. Шу пайт жон-понимиз чиқиб кетгудай бўлади. Хўр-лигимиз келади. Ёдгор кулса кулади, йиғласа қўшилишиб йиғлайди. Бунисига куймай бўлади-ми?! Оқшомлари кўпинча босриқиб, сўйланиб чиқади. Бир хил вақтда немисчалаб бир нарса-лар дейди-да, ирғиб ўрнидан туриб кетади. Урушда бўлганларнинг бири нервиний бўлиб қолибди, деса, бири кантужин бўлган, дейди. Табиб-тасканга ҳам қаратдик, бўлмади. Отам-лар яқинда чилёсин қилдириб ташлади. Қай-там баттар бўлди. Энди ҳардамхаёллар касал-хонасига олиб боришимиздан бўлак чора қолмади. Сизни сира тилдан туширмайди. Бу ердалигингизни билса бас, етади. Ана шундай қийин кунда қолдик...»

Бечора Отақул ўз элига тоза ният, тоза тан билан, тоза тилак, тоза қон билан етиб, боши-дан ўтган борлиқ савдоларни унутиб: «Одам сонига қайта қўшиладиган бўлдим» деганида туянинг устида ит қопди: ўртоқ тутиниб юрган одами — Остон сассиқ Ойбаҳорни маломатга қўйган, тирик одамдан ўлди деб «қора хат» келган, янга билан қайни-куёв келин баайни, Ёдгор тирик етим, хотин кетиб қолган...

Бу кўргулик, бу надоматлардан гангиб қол-ган Отақул на куйиб, на ёнишини, на ўчиб, на

сўнишини билмай, бора-бора гоҳо кулса, гоҳо йиғлайдиган, ўз лайлисини сўроқлайдиган, кўпчиликка аралашгудай бўлса, кўзлари ола-кула бўлиб, лаблари пирпираб, ранги тобора сур тортиб, эсдан кетадиган бўлди. Бир йилдан кўпроқ ётиб, қувватга эниб соғайиб, ҳуши ўзига келиб, аввалгидай бошига ой болта-шай болтага ўхшаган нарсаларни қўйиб ётишни ташлаб, қадимгидай даргоҳи кенглигини бошлаб, сал кам илгариги ҳолатига қайтди.

Той суринмай от бўлмас,
Тулпарда иллат бўлмас,
Тўлан¹ тунда елса ҳам
Кўзи шамғалат бўлмас.

Марднинг иши — майдонда,
Номард юрар армонда.
Ор не қилсин ёмонда?
Нопокда уят бўлмас.

Эр боласи ёт бўлмас,
Ётларга элат бўлмас,
Мурод шоир айтади:
Қўшиқсиз ҳаёт бўлмас.

¹ Беш яшар от.

Хозирланинг от келди,
Ажаб ҳимоят келди.
Қўшингингни калта қил,
Деган талобат¹ келди.

Гулмиди, гунчамиди,
Еки тугунчамиди?
Ойбахор дер:—«Бу юруш
Менга ўлгунчамиди?»

Қизил гул ўймоқ-ўймоқ,
Гул бўлмаса тайламоқ.
Жоним онам, Ёдгорим,
Борми дийдорга тўймоқ.

Мен қайдаман, сиз қайда?
Борадиган юз қайда?
Деган экан бир шўрлик:
— Тайлаб қўйган қиз қайда?

Отақул дер: «Не маъно
Ёрсиз ёлғиз яшашдан?
Менинг қандай фарқим бор
Чоққа отилган тошдан?»

Не ҳам қилдинг эр бўлиб,
Эрмас қаро ер бўлиб,

¹ Т а л о б а т л и — истак, демоқчи.

Улган билан бир бўлиб,
Айрилиб кундуз қошдан.

Мен қайдаман, ёр қайда?
Кўзлари хумор қайда?
Усиз бўлсам ҳар қайда
Кечмоқ керак бу бошдан?..

Эр йигитнинг ичида арава қўшган от ётар,
деганлари ҳақ гап. Отақул тузалишга тузалиб
кетди. Бироқ, Луқмони Ҳаким тугул Афлотун
деганингиз ҳам даво тополмайдиган дарди,
ўлмай туриб ёрдан айрилиш дарди тузалганича
йўқ. Фельнинг кенглигидан сиртида сирини
бермагандай бўлиб кўринади.

Қари билганини пари билмас, дегандай, бир
куни Одил полвон билан Бодомбека кенгашади:

— Отақул ҳали уйланмаган бўлса экан,
уйма-уй юриб, қиз излаб, қилиқлисини танла-
сак. Боламиз бечора бахтидан тинган эди, тах-
тидан синди. Худоё худовонда «қора хат» ёзган
у дунёю бу дунёда кўргилигини кўриб, жаври-
ни тортсин. Қандай боланг ўлиб, бағринг куй-
гурни ўлмаган одамни ўлди, деб хат ёзишга
қўли борди экан? Ҳамма шўру андуҳларимиз,
ташвиш азобларимиз шу хат туфайли бўлди.
Бозорбой оқсоқолнинг есир қолган болдизи
Суймахолга оғиз очиб кўрсакмикин? Менингча

шу маъқулдай. Жилтинг-пилтинг қилавермайди. Босиқ. Оқибатли, ҳаёли. Қийинчиликда катта бўлган. Шу Суймахолни бир айттириб кўрайлик. Бирга — вафоли, мингга — вафоли. Икковининг тақдири қўшилиб, ўчган чироқлари қайта ёниб, ували-жували бўлиб, униб-ўсиб кетаверса, ҳай-ҳай, у кунларга не етсин...

Чол билан кампирнинг гапи бир жойдан чиқиб, Бозорбой оқсоқолнинг болдизига одам қўйилди. Оқсоқол борган одамга:

— Филбонга ошна бўлсанг, дарвозангни катта қил, деган экан ўтганлар. Полвон бизнинг қайинсингилни келин қилмоқчи бўлса, бизнинг жон-жон деганимиз бўлсин. Гап—Суймахолнинг райида. У хўп деса бўлди. Биз хизматдаги одам,— деган жавобни берди. Етар-етмасликни кўп кўриб катта бўлган Суймахол ҳам опаси билан кенгашиб, ҳам ўзича фикр қилди:

— Бўсагадан тойилиб, тўрга ўтиб не қилдим. Умид билан бош қўшганимнинг умри қисқа экан. Энди мени ўзини хон, кўланкасини майдон сановчи йигитлар газлагига дори қиладими? Ели қуюқ эшакдан яғир бўлган от яхши. Отақулдай йигит менга одам қўйдирса-ю, мен ноз этсам! Ўрдак йўқ жойда лойкўрак хон. Ойбаҳор бўлганида менинг қўлимдан бу йигитнинг бир пиёла совуқ сув ичишини

худо билсин эди. Узни билмаган ҳақни билмас.
Мен кимману, Ойбаҳор ким! Ойбаҳордай су-
лув зот сийнасида ноз этиб юрган йигитнинг
бугун Суймахолга куни қолса! Суймахол, кў-
зингни оч! Сенга бахт қараб, хизр дори-
моқчи! Сумайхол, қошингга ўсма, кўзингга
сурма, тишингга тишҳоли қўйиб, бор ҳуна-
рингни бозорга сол! Бахт қуши бошингда
қанот қоқиб, қўнмоқчи бўлиб турибди, ғаминг-
ни е! Суймахолнинг опаси ҳам совчиларга гап-
нинг ўғил боласини айтиб қўя қолди: «Тенги-
ни топсанг текин бер, деган нақл бизга қарата
айтилганга ўхшайди. Икки есир бир бўлса,
кимнинг кўнгли қоронғи? Синглим хўп деса, мен
нима ҳам дердим. Гилам сотсанг қўшинингга сот,
бир чеккасида ўзинг ўтирасан. Ён қўшним — жон
қўшним. Неча ўлимдан қолиб келган йигитдан
аяйдиган жонимиз борми? Қўш қора, қўш мў-
гуз даста-даста пул, кўтарадиган қул, дегандай,
қалин-палин сўраб ўтирмаймиз. Ўззатини, сийи
сифатини қилиб, олиб кетаверсин...»

Одил полвонлар йиққан-йиғинганини тўйбо-
шига топшириб, ўзлари томошабин бўлиб,
«Қудачилик минг йилчилик. Худоё худовонди
карим, энди ўз офатларингдан омон сақла.
Эл тинч, мамлакат обод бўлсин», — деб оғизла-
ри ошда, қўллари дуода бўлиб турди. Кун на-
мозгардан оғиб, колхозчилар дала туздан қай-

тиб, бир-бирига, ҳей бўлдингми, дея ҳай-ҳайлаб, йўлда кела туриб: «Бугун жиндай-жиндай тайлашсак керак, куёвновкар бўлиб ҳай-ҳайлашсак керак», дейишиб тўйхонага келаверди. Ойбаҳорни узатиб келган қўшиқбоз хотинлар бугун ана шу остонага ёр-ёр айтиб Суймахолни олиб келди:

Етмасмидим қўйнингда
Мен ноз этиб, ёр-ёр.
Уна десанг унамай,
Араз этиб ёр-ёр.

Жоним олди карашманг
Деб қийнама ёр-ёр.
Қўполлик қиб қўл солма
Оқ сийнама ёр-ёр.

Кўрганимиз тўй бўлсин,
Тўйчиқ бўлсин ёр-ёр.
Келин-куёвнинг йўли
Очиқ бўлсин ёр-ёр.

Ош — эгаси билан. Куёв — бекаси билан
Отақул янги ёрли бўлиб, Ёдгор бола ўгай она-
ли бўлиб тураверсин. Эндиги гапни Зумрадби-
билардан эшитинг.

Суяги хўрланганнинг кўзи ёшли. Отақул
Суймахолга уйланмасдан олдин тоққа борса

тоғда, чўлда бўлса чўлда азиз эди. Уйлангандан сўнг, аввалги қайни юртига ётдай бўлиб, келишмаган келбатдай бўлиб, худди Ойбаҳорнинг устига хотин олгандай бўлиб, қайнагалари устига от солгандай бўлиб, оёқлари ўз-ўзидан тортилиб, меҳри оқибатлари кун сайин кўтарилиб, кўздан нари, кўнгилдан нари деган гаплар кундан-кун томир олиб, «сизу биз»лар сийраклашиб борди. Энди Ёдгор хўрланган етимга чиқиб, Суймахол ўтирса ўпоққа, турса сўпоққа чиқиб, Отақул беўй, бетуроққа чиқиб, орага ғийбат гап оралай бошлади. Ойбаҳор эса Отақулнинг соғайиб, уйланганини эшитиб, хурсанд бўлиб, энди ўй-хаёли Ёдгор билан банд бўлиб фарзандига жон-дили пайванд бўлиб, илгари кўнгли сал тўқдай бўлса, энди очдай бўлиб, назарида Ёдгори ўғай она қўлида гоҳ хордай бўлса, гоҳи яланғочдай бўлиб, куйганидан тили калимага келади:

— Дала-тузни сув олса — кўнғир ғозга чикора? Қийин-қийин сенга қийин, Ёдгор. Онанг эрлик, отанг хотинлик. Етимлик энди бошингга тушди, шўрлик болам. Сенинг нима гуноҳинг бор эди? Миннатли ош билан, миннатли нонни энди кўр! Етим ўз ошини ичиб, бировнинг миннатини эшитади, деган гап бошингга тушди. Зарғалдоқдай сарғайиб, тўғрам нонга зор бўлмоқликни энди кўр! Эсинг кириб, йўл та-

нисанг экан, етимхонага «ўгай оналиман, ғамхоналиман», деб борсанг. Эгнинг кир бўлса эгиладиган, кўнглинг хўрак тиласа тўкиладиган Ойбаҳор қайда энди? Шу кезде қай аҳволда юрибсан? Оғзингга чивин уялаб ухлаб ётирсанми? Ё тўп бола ичида елкангни қисиб, ўзингни ғариб санаб турибсанми? Ё қанд, ё новвот еётган болаларга термилиб, оғзингдан сўлакайинг оқаётirmi? Ё энангга эргашиб, борган ерингда етимлигингни билдириб, дастурхоннинг шўрини қуритаётирсанми? Ишқилиб қоқилиб-суқилиб бўлса ҳам одам бўл.

Гумон имондан ажратибди. Ойбаҳор ўйлаганича Суймахол Ёдгорни илкимамай-силкимамай, «қайтага «Кўп одам тирноққа зор бўлиб, худодан фарзанд тилайди, тавоним қон кўриб, мен шу Ёдгордай боланинг онаси бўлайин», кечаю кундуз парвонаси бўлайин», деб ёқасидан солиб, этагидан олиб, ювиб ҳам тараб, бўйи бастига қараб ўстираверди.

Дўстга айтдим дардимни, душман билди сиримни. Ойбаҳорнинг Пахтаоролдалигини ҳалигача Эрназардан бўлак кимса билмас эди. Оғаси уйли-жойли бўлгандан сўнг Эрназар суюнганидан янғасининг қайдалигини сирдошига айтди, сирдоши қурдошига айтди. Бугап ҳаш-паш дегунча Отақулнинг қулоғига етди. Отақулнинг ҳалиги дарди яна бир оз қўзиб,

хаёли қуш патидай тўзиб, егани танига юқмай—
озиб, овсар одамдай кун ўтказиб қолди. Суйи-
махол на эплаб йўлга солади, на сеплаб, на
муқом қилиб қўлга олади, на интиқом қилиб...

Шу зайлда кун кунга уланди, кун ҳафтага
уланди. Телбага тилмоч керакмас. Отақул тел-
ба бўлмаса ҳам, телбадай ҳолга тушиб, мажнун
савдоси бошига тушиб, Эрназарга: «Менинг
ўкам бўладиган бўлсанг мен билан бирга юр, мен
борадиган ерга юр», деб қисталанг қилиб туриб
олди. Эрназар ичида деди: «О, шўрлик оғам.
Ҳали бу чечанинг эрлик, боз устига болалик
бўлганидан беҳабар. Ёр савдоси ёмон савдо,
айрилиқ савдоси—беомон савдо, деб шунга ай-
тар эканлар-да».

Жакиш бобой тушликка энди чиқиб, жо-
макорларини ечиб, овқат олдидан чой ичиб,
ҳордиқ чиқариб ўтирган эди. Эшикдан икки
киши кириб келди. Бобой буларнинг қадам
қўювидан, сўз сўйловидан сизди: бири Ойба-
ҳорни хуфия хатлашиб юрган жон аямас қай-
ниси, иккинчиси кўз очиб кўрган куёви.

Бобой кўпни кўрганлигини шу ерда билди-
риб, сизларни биз кўпдан келар деб кутган
эдик, дея жойни қайта солдириб, дастурхонни
обод қилиб, нозу неъматга тўлдириб, буларни
бир кеча меҳмон қилди. Ҳақнинг ишини ҳақ
ўнгарар дегандай, булар борган кезде Бийбўсин

Ойбаҳорни олиб ота юртига кетган эди. Жакиш бобо ҳам, Жангнис момо ҳам меҳмонларнинг не мақсадда келганини англаб, ҳар сўзни эҳтиётлик билан сўйлаб, қариянинг суханини Эрназар тугул Отақул ҳам жон қулоғи билан тинглаб ўтирди. Қариянинг охириги гапи шундай бўлди:

— Узи чўнтоқнинг сўзи чўнтоқ, чироқларим. Чўнтоқ боболаринг айниб, адою жудо бўлиб ўтирганини кўриб турибсизлар. Менинг ҳам сизларга ўхшаган эр деса эрдай, чирпиган шердай ўғлим бор эди. Қиздай ҳаёли, чинордай сояли йигит эди. Кўраси куни калта экан. Сизларнинг ҳам бошларингиздан ўтгани бизга маълум. Ойбаҳор сўйлай берса ҳеч нарсага ўхшамайди. Шунчалик омон келибсиз, шунисига ҳам шукур. Эндиги кўрган кунингиз ортиқча давлат, тайлоғим. Йигит халқига хотин қақатми? Бўй етган қизим бўлганда сизга тўй-томошасини ўз ёнимдан қилиб бера солардим. Ойбаҳор бизга қиёматли қиз тутинган, Бийбўсин ўғил. Икковининг ҳам умри узоқ бўлсин. Қош-қовоғимизга ўз боламиздан зиёд қарайди. Иккови ҳам она сутидай оқ. Яқинда фарзандли бўлди. Яхшилигидан икковини ҳам Шахтаоролдай катта совхозда иккиннинг бири танийди. Уғил тўйларига совхоз директори Орловнинг ўзи бош бўлди. Орлов деганимиз

атоқли одам. Мирзачўлга Лениннинг топшириги билан ўн саккизинчи йили келган киши. Биласиз, Лениннинг назари унча-бунча одамга тушавермаган. Инқилобдан олдин чўли малик бўлган ер шу одамнинг шарофати билан обод бўлиб кетди. Шундай атоқли одам икковидан ҳам миннатдор.

Бобойникида бир оқшом қўноқлаб ака-ука кайтган бўлди. На сих куйди, на кабоб куйди, фақат бобой усталик қилиб Отақулнинг кўнглини Ойбаҳордан қолдириб музлатган бўлди.

Ойбаҳорнинг Пахтаоролда эканлиги илгари бирга маълум, бирга номаълум бўлса, энди барчага белгили бўлди. Бу ҳам камдай, шу кечакундузда Кўкчетов деган томонга куёви билан кетуви ўзини билганлар учун тушунарли бўлса, дунёнинг у чеккасини Оренбург деб билувчилар учун ачинарли бўлиб, гийбат бўлса бас, дала рўзгор ишига ўзини маъзур тутувчи оғзи бежияк хотинларга тайёр эрмак топилди:

— Ўзи бозорга сиғмаган туя қўшани билан кирибди. Ўз уйига сиғмай, ўз боласини ташлаб кетган киянкига куёвнинг тайёр турганини?

— Беталоқ-бенарса хотиннинг қўлидан таом еган эр-эр эмас, қаро ер.

— Қайнига тегмаган хотин тамба ташлаб ўтирсин эди. Сутсиз сигир сузағон келар. Яна унинг на ота, на қайната гапига кирмай, бечо-

раларнинг қаддини дол қилиб кетганига ўлайми?

— Эр шўринг қурғур қон кечиб, қон ичине ҳасратда келсаю, хотин ўлгур ҳали эр танлаб, эл танлаб жаҳонгашталиқ қилиб юрса?

— Эри ёзганнинг жаҳонгашталиги етмасмиди? Энди Отақулдай куёвни топиб бўпти.

— Танлаб тийган эрининг эси бўлса хотин қилиб-қилиб, бир кун эмас, бир кун: «Сендай беталоқ хотин билан умримни ўтказиб не қиламан», дея қўяди юборади. Кейин кўрсин «кун кечиршни». Мана, ўлмасак кўрамиз.

— Ота-она дуоси ўтга-сувга ботирмас. Ота-онасини нав-норизо қилиб юрган ўша жаҳонгаштанинг қуш йўқ жойда қурбақага ўшабулбул бўлганини бир кўрсак эди.

Эл оғзига элак тутиб бўлмас. Тозага чўр илашар, нотозага ликчўп. Ойбаҳор тўғрисида не бир гаплар болалаб, бачканалаб, ота-эналари эса ор билиб, номус билиб, пок-покиза қизларини ғаламис билиб юрди. Бу орада Суймахолнинг ҳам ой, кун итиб, боғлон қўзидай ўғилли бўлиб, боланинг отини Ёдгорга уйқаш бўлсин, туғишгандай эмикдош бўлсин, деб Бахтиёр қўйдилар. Шундан сўнг Отақул янги уй янги рўзгорга кун сайин кўнгила қўйиб, даладан қайтган чоғлари Бахтиёрни бағрига босиб, Ёдгорнинг қўлидан етаклаб, кўча айланиб.

кўнглига яхши ўй, яхши тилак қаланиб борди. Одил полвон Бахтиёрни «Дағаридан отаси, дангалидан отаси», Ёдгор болани «Чингилидан отаси, дингилидан отаси» деб суйиб шу набираларига суяниб, ҳалиги кўкнори деган балосини туктуйнаги билан, дову даска-дастмоёси билан тамоми ташлаб, Суймахолнинг хизматидан миннатдор бўлиб, Отақулнинг кўнглига қараб сиפורишлаб, элу юртига фаровонлик тилаб юрaverди.

Бийбўсин эса дўстларининг: «Шунча санқиб юрганнинг етар. Энди бунда қолсанг нетар? Ҳар қалай тузук бўлибсан, хотиннинг зўрини тобибсан. Ўзбекнинг қизи шундай сулув бўлакин? Ҳар қараши прама одамнинг ақлини олади. Биз ҳам юрган эканмиз битта бурни тарвайганга: «Пари ҳам сенчалик бўлмас», деб. Майли, паринг ҳам ўзингга буюрсин, пайкарин ҳам. Уйланиб ўтирмай шунда қол. «Ўзга элнинг қозиси бўлгандан, ўз элингни тозиси бўл», деган сўзларига, мен қозиликка даъвогар эмасман, касбим—тракторчилик, ҳозир отпус-кадаги одамман, кўчиб келар бўлсам, бориб совхоздан жавоб олиб, кўз кўрган таниш-билишлардан ризочилик сўраб келишим керак. У ёққа бориб бир хотинли эмас, ҳам отали, ҳам онали бўлдим, уларни ташлаб менга йўл бўлсин, маъносидаги гапни важ қилиб, уларнинг

бир хил ўғитини новаж қилиб, Кўкчетовдан қайтиб келди. Қайни юртининг ҳар тош, ҳар тупроғини мақтай бериб уларнинг ҳавасини бу томонга уйғотиб келди.

Баланд-баланд тоғларда
Қора сондан қор ётар.
Қор тагида димиқиб,
Бечор баҳор ётар.

Ойбаҳорнинг кўнглида
Кўпдан бир армон ётар.
Армон деса дегулик
Деманг пушаймон ётар.

Оқ сут берган онаси
Хеч кетмайди кўзидан,
Шодмон кунда соғинчи
Билинади юзидан.

Борса Бийбўсин билан,
Кет, дегандай бўлади,
Беандиша, бевафо,
Ит, дегандай бўлади.

Борса аҳмоқ оғаси
Тиг тортгандай бўлади.
Кизил ари уясин
Кўзгатгандай бўлади.

Едгор тушса ёдига
Ут босгандай бўлади.
Борай деса, олдини
Ев тўсгандай бўлади.

Тонгда туриб барчадай
Бўлади иш бошида.
Қараб турар райига
Бийбўсин ёнбошида.

Не бир қизлар опа деб,
Таъзим этар қошида.
Хурмат қилиб жонидан
Тенгқури, тенгдоши-да.

Қиз бор ерда қилиқли
Қизбошимиз сиз, дейди.
Тўй бор ерда таниқли
Тўйбошимиз, сиз дейди.

Иш бор ерда ҳоримас
Иш бошимиз сиз, дейди
Ширин жонни аямас
Сирдошимиз сиз, дейди.

Тоқат йўқса тоғлар эгар бошини,
Унутмайди яхши кунда хешини,
Юраверди бунда Тўлғаной ишлаб,

Кўпдан кўмак тилаб, вақтини хушлаб.
Мартабаси кун-кун сари кўп ошиб,
Жони дили дала-тузга туташиб!
Кўпнинг кунни ажаб ўтар, хуш ўтар,
Чор атрофда фаровон турмуш ўтар.
Кекса-ёшга меҳнат йўлдош, иш йўлдош.
Ошпазларга қирқ қулоқли дош йўлдош.
Деҳқонларга тўкин-сочин куз йўлдош.
Овчиларга йўлбарс ўтган из йўлдош.
Лалмикорга қора сондан қор йўлдош,
Йигитларга наркас кўзли ёр йўлдош.
Уғил-қизи борга тўкма тўй йўлдош.
Ойбаҳорга эса ширин ўй йўлдош...

Шу алпозда орадан,
Дарё ўтиб дарадан,
Эриб терма қорлари,
Тоғларнинг унгуллари,
Неча тошқин сел кўриб,
Чорва кўриб, эл кўриб,
Тўрт туликдан мўл кўриб,
Емғир кўриб, дўл кўриб.
Ҳар улгу одат сайин,
Одат фароғат сайин,
Янги бир тусга кириб,
Тусга кириб, ўзгариб,
Фурсат қувиб кун ўтди,
Навбатига тун ўтди.

Ойбахорнинг ризқ-рўзи
Яриммас, бутун ўтди.
Кунни жамлаб ой ўтди,
Ҳар соати шай ўтди.
Қизил карвон кўчадан,
Юпун эмас, бой ўтди.
Ёби қолиб той ўтди,
Кўтон тўлиб қўй ўтди.
Келин бўлиб бўй қизлар
Неча улкан тўй ўтди.
Кўкдан учиб ғоз ўтди.
Қаноти айғоз ўтди.
Бу ўртада неча йил,
Неча баҳор, ёз ўтди.

Бу орада Сайхун—Сирдарё бўйи халқ хо-
ҳиши билан, ҳукумат фармойиши билан, то-
тувлиқнинг шарофати Марказкомнинг марҳа-
мати билан қайта область бўлди. Ҳадемай
область чегараси қайдан қайгача эканлиги аниқ-
ланиб, ҳам сувли, ҳам лалмикор ерлар ҳисобга
олиниб, чўлга от қўйиш чинакам кучга кирди.
Ўзбекистон билан Қозоғистон ўртасида чегара
ўзгариши бўлиб, шу баҳонада сизу бизликнинг
ҳабиб—тамизликнинг чинакам намоёниши бў-
либ, Киров каналидан сув ичувчи қардош Қо-
зоқия халқидан Олий шўрога: «Ўзбекия билан
қадимдан қиз олиб, қиз беришиб келамиз.

Ҳали-ку, ер экан, ер тугул жон бўлса ҳам бир-биримиздан аяйдиган жўнимиз ҳам йўқ. Шу сабабдан биз Сирдарё области қарамоғига ўтсак» деган илтимос тушиб, бу илтимосга Олий Советнинг фармойиши мос тушиб, сўл тушлик Қозогистоннинг бир қисми билан Пахтаорол ҳам Сирдарё ихтиёрига ўтди. У томонда самарқандликлар ҳам қараб турмади. Янги рўзгор, янги областга кўҳна Самарқанддан улгу бўлсин, дўстлигимиздан белги бўлсин, деб улар ҳам элибой Зомин билан ери бой Жиззах районларини Сирдарёга топширди. Тошкент ишчилари ҳам тек турмай, янги область деҳқонларига ҳам йўлларидан, ҳам қўлларидан кўмак бермоққа тутинди. Пахта биздан бўлди, техника улардан бўлди. «Уроқ билан болға»нинг маъносига, кучига, қудратига, хосият, ҳимояига шунда кўплар қойил қолди. Яширайман: каминангиз бу ерга Ойбаҳорни қоралаб келган. Бир томон — жигарчилик. Усиз, бу Ойбаҳор деганингизни меҳригиёси бор. Мана, у билан қўнолғали; қўноқли бўлганимизга ҳам хиёл вақт бўлди.

Шундан бери Ойбаҳорнинг оталари билан ҳам, қайнаталари билан ҳам қатновимизнинг мазаси йўқроқ. Энасининг келгудай жўни бор. Бироқ бойининг қаҳридан қўрқади. Бодомбека Ёдгорни обдон совутганга ўхшайди: «Энанг

бошда бузилиб чиқиб кетган эди. Энди эсинг кириб қолди. Биров бузса бораман деб тенгалиқ қилиб юрма» деб. Отақулнинг кўнглида тариқча кир йўқ. Унга мен ҳамма ўтган гапни айтганман. Фақат Ойбаҳордан кўнглим қолмагани учун, кўз очиб кўрган тани маҳрами, тўқисликда тенги ҳам боғи Эрами бўлгани учун ҳали ҳам номини айтса, ё эшитса ранги ўзгариб кетади. Суймахолдан сўз очсангиз: «Уни бошимга кўтариб юрсам ҳам оз. Мени одам қилган ўша бўлди. Ёдгорни ўз болаларидан ортиқ кўради. Ёдгор ҳам усиз туролмайди. Бу ҳам бўлса менинг бахтим», дейди. Айтишича, Суймахол қизганиш ўрнига Ойбаҳорни тилидан тушмас эмиш. У кунги келган шўпир йигит Эрназар. У бу ерга ҳали ҳам яширинча келиб туради. У бизникига бир келганида: «Мурод ака, қачонгача биримиз тоғда, биримиз боғда юрамиз? Энди топишининг кези келмадимикин?» деб мени уялтириб кетди. Бу гапларнинг ҳаммасидан воқиф бўлган Бийбўсин на-рашк, на кек этмай Ойбаҳорга: «Менга солсанг қариндошларинг билан қатнаш. Ёдгор деб, ота-онам деб, сочингга оқ оралади», дер эмиш. Ана йигитнинг асли. Ана йигитнинг валломати. Бу уч яхшининг¹ тақдирига ҳам балли, талла-

¹ Ойбаҳор, Отақул, Бийбўсинларчи айтяпти.

«Бига ҳам балли. Кечмишига афсун. Кечирмишига офарин. Жаҳонгашталигига тасанно. Менинг кўрган-билганларим — шу. Мендан ўзга бахши бўлганида бу ўтган ҳангомаларни бундан юз бора яхши сўйлаб бериши турган гап эди. Сув йўғида таяммум деб шунга айтадилар. Ё бизнинг бобойлар, ё Эргаш Жуманбулбул, ё Фозил ота, ё Ислоом шоирлар ҳаёт бўлганида бизга бундай қилиб жамоани оғзимизга қаратиб жавраб ўтириш қаёқда эди. Улар оқиб турган, чалқиб турган, чайқалиб турган бир дарёи азим эди. Ойлаб айтса ҳам, сайлаб айттар эди. Тунни тонгга, кунни ойга улаб айтиш ўша кишилардан қолган. У кишиларнинг сози-та ҳам, овозига ҳам ақл бовар қилмас эди. Соз билан туғилиб, соз билан ўлган, деб ўша кишиларни айтса бўлади. Бизники шунчаки, отдан қолма бойталим, тек турганча чопиб қол, тарзидаги бир гап. Ё кўнгил учун, ё кўрганлик учун буларнинг бошидан ўтган ҳангомаларни қунт билан қулоқ бериб тинглаганларингиз учун қуллауқ.

— ✱ —

МУНДАРИЖА

Номалар, ҳангомалар	3
Дод устига маломат	21
Ҳар ким элига, ўрдак кўлига	54

На узбекском языке

ТУРА СУЛАЙМАНОВ

СТРАННИК

Дастан

Редактор А. Орияев
Рисом В. Алексеев
Расмлар редактори Н. Холиқов
Техн. редактор М. Мирқосимова
Корректор Ш. Зудрадинова

Босмахонага берилди 27/VII 1969 й. Босишга
руҳсат этилди 29/VII-1969 й. Формати 60×90^{1/2}.
Босма а. 3. Шартли босма а. 3. Нашр а. 2,78.
Тиражи 15000. Р 14578. Ғафур Ғулом номи-
даги бадий адабиёт нашриёти. Тошкент. На-
воий кўчаси, 30. Шартнома № 156—68.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот
Давлат комитетининг Тошкент полиграфком-
бинатида тайёрланган матрицадан 6-босма-
хонасида № 1 қозоғга босилди. Тошкент,
Т. Шевченко кўчаси, 52. 1970 йил.
Заказ 2283. Баҳоси 45 т.

СУЛАЙМОН ТУРА.

Т., Ғабдул Ғулом
Жаҳонғаров. Достон.
Мамонидин Ғабдул Ғабдул
Тиражи 15000.
96 бет.

СУЛАЙМАН ТУРА. Странник. Достон.

Индекс 7-3-3

МУҲИМ ТУЗАТИШЛАР

Бет	Сатр		Босилган	Уқилиши керак
	юқори-дан	пастдан		
9	16	—	нима	ним
27	8	—	Тўлғоной	Ойбаҳор
27	—	10	узоқ	ўчоқ
29	10	—	тўхпонлар	тўхпонлар
36	—	9	оҳур	оҳу
40	2	—	айтади	айлади
63	—	10	Тўлғоной	Ойбаҳор
87	—	1	Тўлғоной	Ойбаҳор
90	—	11	Яширайман	Яширайман

Заказ 2283